

1939г.

510-11.

ХАЙ ЖИВУТЬ

XXII

РОКОВИНИ

ВЕЛИКОЇ ЖОВТНЕВОЇ
СОЦІАЛІСТИЧНОЇ РЕВОЛЮЦІЇ
В СРСР!

510-11

Хай живе мудра зовнішня політика Радянського Уряду, яка забезпечує мир і безпеку нашої батьківщини!

Хай живе наша рідна Червона Армія, могутній оплот мирної праці народів СРСР, вірний вартівний завоювань Великої Жовтневої Соціалістичної революції!

Хай живе Військово-Морський Флот СРСР—наша охорона морських кордонів нашої батьківщини!

Хай живе могутня радянська авіація! Хай живуть радянські льотчики—горді соколи нашої батьківщини!

Бойовий привіт доблесним бійцям, командирам і політпрацівникам героїчної Червоної Армії, які визволили народи Західної України і Західної Білорусі від гніту польських поміщиків і капіталістів!

Хай живуть визволені народи Західної України і Західної Білорусі, повноправні члени великої братської сім'ї народів Союзу РСР!

Хай живе єдиний український народ, з'єднаний в Українській Радянській Соціалістичній Республіці!

Хай живе єдиний білоруський народ, з'єднаний в Білоруській Радянській Соціалістичній Республіці!

Хай живе братське співробітництво робітників, селян і інтелігенції нашої країни!

Хай живе Конституція нашої країни, Конституція переміщення соціалізму і справжнього демократизму!

Хай живе блок комуністів і безпартійних на виборах в Ради депутатів трудящих!

За дальший розквіт культури народів СРСР, за нові успіхи і завершення радянської науки, техніки і мистецтва!

Хай живе комсомол—вірний помічник більшовицької партії! Хай живе трудяща молодь нашої батьківщини!

Хай живе і міцніє наша могутня батьківщина—Союз Радянських Соціалістичних Республік!

Хай живе Всесоюзна Комуністична партія більшовиків—передовий загін трудящих СРСР!

Хай живе Комуністичний Інтернаціонал—організатор боротьби проти імперіалістичної війни, проти капіталізму! ХХай живе комуністична партія!

Хай живе великий, непереможний прапор Маркса—Енгельса—Леніна—Сталіна! Хай живе лєнінізм!

З лозунгів ЦК ВКП(б) до XXII роковин Великої Жовтневої Соціалістичної революції.

Володимир Свідзінський

ЖОВТЕНЬ

О воїн осені, о жовтень вихровий,
Як радісно проходиш ти над нами!
Це ж ти колись поставив нас у брамі
Життя нового і нових надій.

І буря робітничого повстання
З твоїми бурями в один злилася лад,
І в час зникання, зов'язання
Зійшла і зацвіла Країна Рад.

І так, як ти зриваєш мертве листя,
Зірвав мертвуше рабство робітник.
І творчого труда прийнявши владу чисту,
Уперше став собою чоловік.

О, квітень осені, наш жовтень золотий,
Як радісно сіяєш ти над нами!
Це ж ти колись поставив нас у брамі
Життя нового і нових надій.

Харків, 1939 р.

Валентина Ткаченко

РІДНА ЗЕМЛЯ

Це мені твої ранки погожі,
Це мені зацвітають сади...
І не славить тебе я не можу —
Ти у серці моему завжди.

І коли б я була не людина,
А береза зелена була,—
Я шуміла б про тебе. В долині
Твоя слава зо мною б росла.

І коли б солов'єм я співучим
У твоїх народилась лісах,
То про тебе, велику й могутчу,
Научила б співать небеса.

І коли б кожним радісним літом
Підіймалась травинкою я,
То на луках палаючим квітом
Написала б вітчизни ім'я.

Ну, а так я людина і маю
Слів палких незліченні дари—
І од серця всього оспіваю
Твої ріки, сади і бори.

Корюківка, 1939 р.

В. Торін

ШУБІН

Ось уже місяць або й більше, відколи я роблю цю роботу, про яку стільки років мріяв. Після інститутської лави, випускних іспитів і диплома, як радо я почав практичну діяльність гірничого інженера! А в нашому ділі — хоч би яку вагу ми надавали теоретичним знанням — практика в самій шахті показує, добрий з тебе інженер чи ні.

Мені дали сьому ділянку, залиту водою, занехаяну, з трудним газоносним шаром. Весь час я вивчав геологічні умови і лагодився до пуску шару. Сьогодні, 20 травня, прибув я в шахту далеко раніше від першої зміни. До гудка лишалось може півтори години, і я ходив уздовж нерівних штреків підземелля. Ремонтні майстри ще не кінчили свого нічного завдання. Електровоз нечутно підвозив невеликі вагонетки з рейками, кріпильним лісом і трубами. Скрізь ішло підготування до трудового дня.

Я дивився на невисоке склепіння найстарішої шахти. У ній рубають вугілля більше як півстоліття; колись брудна, занедбана, з щоденними жертвами, тепер вона поновилася найкращим устаткуванням і мала зовсім інший вигляд, ніж колись. І так само, як на поверхні замість маленького селища з покривленими хатками тепер стоїть велике кам'яне місто, так і тут, нанизуючи, уже не півзруйнована селянська шахтинка, а потужний комбінат з американським скіпом, електровозами і врубовими машинами.

Недалеко від кліті, на перехресті двох поздовжніх штреків розташувалася невелика але популярна підземна лікарня — дитина лікаря Глібка. Побудована з бетону, скла й дерева, вона одразу впадає вам в око, і коли дивишся навіть на її зовні, не віриться, що ця будова стоїть на глибині сімсот метрів від поверхні.

Кілька днів підряд я збирався завітати до лікарні. Ще того дня, коли я приїхав, мені переказали, що лікар Глібка хоче змною побачитися. І саме тепер, рано вранці, мені захотілося піти туди, в цей незвичайний для шахти будинок з великими вікнами і скляною перегородкою, що виблискувала від яскравого електричного світла.

Лікаря Глібка я не тільки не знав в лице, а навіть не уявляв собі, який він, і не міг догадатися, навіщо я йому потрібен. Років дев'ятнадцять тому, разом з батьками, десятилітнім хлопчиком, я виїхав з цього селища, і тепер мало з ким з тутешніх людей був знайомий.

Відчинивши двері до лікарні, я в якійсь задумі переступив через її поріг і одразу забув, що я в шахті. Широка приймальня, що іскрила світлом, міддю і порцеляною, зустріла мене тепло і ласкою. У глибокому шкіряному кріслі сидів, спиною до дверей, худенький чоловік. Щойно я увійшов, він підвівся, швидко по-військовому, повернувся на підборах і пішов мені назустріч.

Мені відрекомендувався невисокий, уже зовсім сивий і щуплий дідок років шестидесяти п'яти; його обличчя й постанова не мали в собі нічого особливого; таких старих, може, сотні зустрічав кожен з нас. Замолоду, очевидно, він був трохи вище за зріст, років вісім — десять тому його вузька сива борідка ще не була така зворушливо біла, як тепер; на очах окуляри в залізній оправі, поверх одержі білий халат. Він поволі наближався до мене, ще здалеку простягаючи сухорляву руку.

— Здрастуйте, — тихо сказав я, — признаюся, не сподівався, що вас застану. Ще дуже рано.

— Ага, це ви, — заговорив Глібко, стискаючи мені руку. Я почув його особливо точний, трохи глухуватий голос, — міг вас дочекатися, шановний. Ви інженер Дворкін? Дуже радий... Дуже радий! Сідайте ось тут, коло стола. Глядіть, не замахіться: тут просипано йодоформ, чуєте, який задушливий запах? Ну, от — сіли...

Він присунув стілець, примостився напроти і пильно почав дивитися на мене. Я абсолютно нічого не знав про цього чоловіка і досі не міг догадатися, навіщо я йому був потрібний. А Глібко дивився, немов обмацуючи всього мене, вивчав кожну деталь мого убрання, поглядом міряв зріст, ширину плечей і мені було так ніяково, неначе я був не в кімнаті віч-на-віч з людиною, яку вперше зустрів, а стояв на помості естради перед очима сотень людей.

— Звуть мене Іван Федорович, — раптом несподівано сказав про себе дідок. — Так, Іван Федорович. Це треба вам, юначе, запам'ятати. У селищі це ім'я знає кожен... Так, хотів я вас побачити, інженер Дворкін, а ось що сказати, слово честі, — не знав. Навіщо ви мені потрібні? Та просто хотів на вас гарненько роздивитися.

Мене вже починала тяжити ця зустріч з невідомою метою, і я, збираючись прощатися, спитав:

— Ви чули щонебудь про мене, чи просто хотіли познайомитися з новим інженером?

Іван Федорович, голублячи мене своїм веселим поглядом, усміхався і докірливо похитував головою.

— Ні те й не друге... Чи чув я про вас щонебудь? Ей, го-

лубе, голубе! Та я вас на руках дитиною держав, коли вам, інженер, і трьох років ще не було. Ви, вибачте, замочили мені нові плісові штани, та так, що в них більше ходити було неможливо...

Мене втішило те, що Глібко, як виявилось, був моїм давнім знайомим. Я встав і, щиро сміючись, простягнув до старого обидві руки.

— Он воно як! Значить, ми з вами приятелі ще з дитинства?

— Еге ж, приятелі. Я ваших батьків добре знаю, в сім'ї вашій бував. Знаю дядька Якова, вашого брата в перших, Мойсея, що загинув у цій самій шахті, де ми тепер з вами сидимо...

— І Мойсея знали? — спитав я, трохи хвилюючись, — а я ніколи не бачив брата. Коли він помер, мене ще не було на світі. Іван Федорович задумався, почував борідку, деякий час сидів, весь заглибившись у себе самого, поринувши в свої думки.

— Сідайте, — запропонував він мені, — ще є час, і я дещо вам розповім.

І він оповів мені страшну історію загибелі мого брата в перших. Не беруся дослівно переказувати його оповідання; на те у мене, мабуть, не вистачить уміння, але я зовсім не перебільшу, коли скажу, що мені рідко доводилося чути оповідання так натхненно й сильно розказане. І поки він говорив, я виразно уявляв свого брата, юнака, що прийшов з того далекого світу, світу, який день від дня чимраз більше й більше стає незрозумілим для нас. Ми слухаємо про життя, невідоме нам, і з жахом питаємо себе:

— І все це було?!

...Сльотавого, вогкого ранку 19... року Мойсей вийшов з землянки, в якій проживала родина Дворкіних. Вправним руком він поправив штейгерський кашкет з молоточками на оксамитній околиці, але йти не поспішався. Коло високого паркана стояла його мати. Щодня, провожаючи на роботу сина, вона, здавалося, ніяк не могла надивитися на нього. Цей ласкавий і сумний погляд, до якого звук Мойсей, нагонив тривогу й одразу заспокоював молодого штейгера.

Мойсей брав з рук матері кошик з сніданком, прощався і потім, не оглядаючись, біг униз нерівним горбом до шахти, що пихкала парою. Гув гудок, підіймаючи на ноги весь робітничий люд селища. Дощу не було, але він відчувався в вогкому повітрі; здавалося, що він от-от почне падати. З землянок, кам'яних будиночків і холостяцьких бараків вибігали шахтарі. Довге безперервне гудіння підганяло їх, і вони поспішали «на наряд». Десь оддалік нудним, надричним вереском сирен перегукувалися малі шахт'юнки.

Мойсея звідусіль окликали люди, з ним здоровкалися, кидаючи на ході швидкі слова вітання.

Після недовгого «наряду», який точно визначав звдання

кожного шахтаря, Мойсей спустився вниз. Тут звідусіль, з стін, з порожніх калюж, струмками текла вода, покрівля вигинала своє сите черевце, як щохвилини могло обвалитися. Рипіли немалані, розтарахкані вагонетки, ржали сліпі коні, з гейканням, висвистуючи батогами, перебігали коногони, вкрай сміливі з жаху й розпачу. Щодня хтонебудь з них падав мертвий.

От скочив на сидіння найзавзятіший з них, Типка Колчак, дан; криком «Егей!» він погнав свого коня, загуркотіла колісьма партія вагонеток, здалеку зачулася його важка, схожа на стогін пісня:

Вот мчится партия с уклона,
Да по продольной стороне.

— Ах, бросьте, бросьте, коногони,—
Кричит братишка тормозной.

Братишке голову сорвало
О стойки низкие во тьме.

Лежит парнишка на железе,
Стоит Буланый весь в крови.

Дворкін уже пройшов далеко в глибину підземного коридору, потім, щось згадавши, вернувся до стовбура. Тут було видно — горіло багато лампочок, вентилятори гнали з поверхні чисте повітря. Біля старомодної кліти без застережних сіток і кулаків збилися купою люди. Вони ліниво лялися з стовбуровими та тільки побачили Дворкіна, що підходив до них, примовкнули. Хтось напівпошепки промовив:

— Тихо, ви, штейгер іде!

Мойсей наблизився до натовпу.

— Брітов є?

З натовпу вийшов невисокий плечистий чоловік років сорока, оголений до пояса, в драних штанах і у зчовганих калошах, назутих на босу ногу. Відокремившись від товаришів, шахтар скопився, глянувши на штейгера і, відповідаючи, показав свій рот з гнилими, розхитаними зубами.

— Є... Тобі, видати, сміливі хлопці потрібні, що ти мені кличеш?

— Догадливий ти, Брітов; еге ж, сміливі. Сьогодні на сьомій ділянці працювати будемо. Знаєш, на тій, що завалена?

— Знаю, чому ні? Про неї тепер може по всій Росії вже знають!

Вони стояли один проти одного. Мойсей — високий, сильний, з густим кучерявим волоссям, що вибивалося спід форменого кашкету; лице суворе, зіниці, як дві гострих жаринки, над переніссям широкі пухнасті брови. Брітов — ясноокий, усміхнений, в очах вогники немудрих хитрощів, в усій хиткій постаті, що хилилася з одного боку на другий, — зневага, спритність і байдужість.

— Підеш? — спитав Мойсей. — Кажуть, що на сьому ділянці навіть ти збоїшся?..

Брітов помовчав, сплюнув крізь зуби і, погасивши усмішку, сказав:

— Піду, чом не піти!

Може рік тому сьому ділянку закрили. Газів тут назбиралося стільки, що одного разу стався великий вибух. Запасними людьми вийшли з забоїв, а пожежа, що обхопила весь коридор ділянки, посувалася вперед і могла кінчитися катастрофою для всієї шахти. Треба було негайно припинити доступ вогню, газу і завалом. Штейгери наказали спішно ставити глуху стіну, щоб закрити вибухле поле виробітку.

Не минуло й п'яти хвилин, як робітники наносили старих реп'яків, балок і почали ставити стіну. За годину в шахту спустився сам управитель — старший син хазяїна шахти. Разом з ним до ділянки прийшли бетонники і поверх зведеної тимчасової стіни поставили міцну залізобетонну перепону.

І аж тоді, коли робота була закінчена, маленький, вузькогрудий шахтар Негуриця закричав хрипким голосом:

— Шубін, Шубін лишився в завалі! Хіба це годиться? Людина в огні, браття!!!

Шахтарі, бетонники кинулися до перегородки, але син хазяїна прикрив своїм широким тілом висихаючий бетон, перестережно підніс угору лампочку і тихо, але грізно сказав:

— Годі. Шахту врятовано, ділянку закрито!

З того часу, 13 числа кожного місяця (день, коли сталася катастрофа), по шахті ходив загиблий Шубін — довгий, яскравий чоловік, з блідим обличчям і безбарвними очима. Він виходив, нібито, споза бетонної стіни і німо йшов по штреках шахти; інколи він згинався і ліз в уступи, інколи гнався за конононами, що мчали на конях. Від таких привидів люди кидалися в бік, падали в ями, губили лампочки і в страшній темряві, розриваючи одягу, розбиваючи голови, руки й ноги, бігли до стовбура, ближче до поверхні.

Цю легенду переказували з уст в уста, вона ходила по шахтах Донбасу, про неї розповідали в Тамбовській, Тверській і Казанській губерніях, її знали казанські татари, і селяни, що збиралися їхати на заробітки до донецьких підприємств, настрахані пригодою з Шубіним, боялися напівзруйнованих забоїв, понурого підземелля.

А на шахті, де працював і загинув Шубін, маленький Негуриця, той самий, що перший згадав про покинутого в огні чоловіка, не раз розповідав і присягався, що на свої власні очі бачив «марно загиблого».

— І дивився він на мене довго, довго, а очі ніби зовсім порожні, вуса ворухаться, і нічого він не каже, Шубін нібито, а тільки докоряє!

І не вірили шахтарі Негуриці, знали, що це брехня, а тільки мало було таких, що не боялися появи шахтового сграховища. Негуриця полічив, що за рік десять раз приходив Шубін. А не вважаючи на газів, на труднощі шару, вугілля сьомої ділянки було найкраще. Хазяїн шахти тільки й мріяв про те, щоб швидко почати його добувати. Але не бажання д

хазяїнові примусило Мойсея Дворкіна взятися за тяжку роботу на сьомій ділянці.

Молодий, здібний штейгер шукав справжньої практики, вивчав газоносність шарів і знаходив добрі засоби боротьби з газом. Не вірив Мойсей і в легенду, що створилася на його очах. І, вибравши відповідний день, Дворкін розшукав Брітова, знайшов ще двох сміливців — Мілотіна і Мелешка — і подався в далеку путь, на край шахти, в ті місця, куди вже давно не ходили люди. Не взяв Мойсей до уваги тільки одного — час для своєї сміливої витівки вибрав він занадто ризикований.

... Вони йшли рядком, пробіралися вузькими занехаяними хідками, заваленими пороною, погнилим деревом і всіляким мотлохом. Поперед себе вони несли важкі лампочки — «шахтарки», в яких полум'я часто блимало й зменшувало і без того тьмяне світло. На чорні стіни, на покривлені дерев'яні підпірки лягали похмурі тіні. Цілу дорогу вони мовчали; нарешті Брітов спитав Дворкіна:

— Чого ти, Мойсей Яковичу, такий завзятий? І шар відкрити хочеш і з Шубіним справитися... Чи не забагато на один день?

Від несподіваності питання Дворкін зупинився і, перше ніж відповісти, покашляв. Аж тепер, після слів Брітова, він згадав, що щомісяця цього самого дня приходить він, той страшний, колись покинутий у завалі чоловік.

— Як собі хочете, — відказав тихо Мойсей, ідучи далі вперед, — сьогодні перша розвідка, і я завзявся: піду хоч сам-один. А Шубін... в чуда я не вірю, Брітов!

— Молоді ви, Мойсей Яковичу!

— Ото й добре! — вже веселіше сказав штейгер.

До сьомої ділянки лишалося пройти може чверть версти. Гладкий, ядушливий Мелешко, що йшов останнім, поспішав живися:

— У мене погасло світло, нічого не бачу.

Штейгер знов зупинився, дожидаючи поки надійде Мелешко.

— Будеш іти всередині, — розпорядився Мойсей, — я присвічу своєю лампою.

Тяжко дихаючи, злостячись на штейгера, шахтар грубо відповів:

— Я вертаюся. Кому охота — нехай лізе чортові в пащу!

Дворкін плюнув, байдуже вилаявся і пішов далі, не оглядаючись назад. Хвилину через п'ять вони почули глухий, невиразний крик. Зупинилися. Дворкін приклав долоню до вуха, розібрав ледве чути.

— Егей! Егей!

У темряві штейгер погано бачив вираз облич своїх товаришів — Брітова і Мілотіна; він вирішив дізнатися в чім річ. Що це може значити? Голос, здається, Мелешка. Дворкін озвався, дав зрозуміти, що жде відповіді.

— Егей! Що там ще?

З чорних провалів темряви голос почав доходити виразніше, розбірливіше. Можливо, що шахтар наближався до них.

— Давайте на стовбур! Люди ремствують... Що ви... Чорта прочите?

Брітов присів карачки, подаючи сигнали світлом, ніби знаменуючи себе великим хрестом; він тривожно спитав:

— Що на корінному штрекові?

У темряві зачулася відповідь.

— На корінному завал. Егей! Ви чуєте мене? Завал! По шахті ходить Шу-бін!

Мойсей Дворкін знов плюнув, цього разу сердито, і з жалем сказав:

— Бодай його чорт узяв! Зовсім мало не дійшли. Тепер що, вертатися?

— Давай, Мойсей Яковичу, до стовбура, далі від біди! — рішуче зажадав Брітов.

Перше ніж повернути назад, штейгер освітив лице Мілотіна: той був блідий, часто кліпав очима і ледве чути повторяв:

— До стовбура, швидше до стовбура!

... На корінному штрекові валилися балки, зверху, з блаженної покрівлі, падали величезні брили породи, немідно закріплені стіни тиснули, гнули і вивертали з землі кволі підпірки. Кожен сажень підземного виробітку готовий був податися вперед і роздушити, стерти на порошок те, що трапиться на шляху: устаткування, залізні інструменти, живі істоти. Коло самого завалу, в поросі й бруді, стояли люди — чоловіка десять — і стримували рух завалу. Вони поступалися назад від катастрофи і, неначе їжу в пащу розлютованому звірові, кидали на падаючі брили породи тяжкі стояни, шматки старих розтарахканих вагонеток, уламки руб.

Нещастя почалося з того, що в забій, недалеко від головного штрека, хтось приніс звістку про те, що з'явився Шубін. Кріпильники, з переляку покинувши свою роботу, не поставили кріплення в найнебезпечніших місцях виробітку. Не минуло й півгодини, як покрівля упала, і завал, неначе сам Шубін, заходив по шахті... Незабаром до місця катастрофи добігли Дворкін і Брітов. Мілотін вперед них прийшов у штрек і уже був серед шахтарів. Він підбіг до Мойсея, розлютований, з вираченими з переляку очима, схопив штейгера за барки.

— Будеш ходити на сьому ділянку?

Дворкін, сильно рвонувшись, відкинув від себе Мілотіна.

— Буду!.. Що тут за пригода?

Хтось з робітників відповів:

— Сам не бачиш?!

За штейгера вступився Брітов.

— Ну, ну, тихо!

Мойсей звернувся до робітників, але почував, що й сам уже втрачає спокійний настрій.

— Як вам не соромно, хлопці. Нема ніякого Шубіна, і бути йому не може.

В цей час з темної дірки гезенка вискочив Негурица; обличчя його було вкрите вугляним пилом, очі блищали; він підбіг до Брітова і мовчки показав рукою кудись у темряву.

— Там, бачите? — заговорив Негурица. — Я його добре бачу, онде він, близьенько, руки розчепірів, як син хазяїна тоді ... коли стіни!

— Яка нісенітниця! — вихопилося у Дворкіна. — Брітов, хай дімо зо мною. Я йому доведу, що там нікого нема!

— Та он же, он біліє одежа ... — potwierдив слова Негурици Малютін.

Лінивою ходою вийшов Брітов; ставши коло Мойсея, він сказав:

— Пішли!

І, обнявшись, Дворкін і Брітов поволі подалися туди, де стояв, не рухаючись, страшний Шубін. Всі насторожилися, зблизися в купу. Стало тихо, навіть посування завалу на час припинилося. І було чути, як тяжко дихав ще не заспокоєний Мелешко. В напруженні люди подалися вперед, пильно вглядалися в постаті сміливців, що, віддаляючись, лампочками світили собі до рогу. Незабаром шахтарі почули гучний голос Дворкіна:

— Ей, чуєте! Це вкопаний в землю стовп. Ніякого Шубіна!

У темряву Малютін люто кинув недовірливі слова:

— Нехай скаже Брітов!

Брітов potwierдив:

— Тільки й того, що стовп, щира правда!

Мойсей Дворкін уже готовий був триумфувати свою першу перемогу, але ... затріщала над ним покрівля, гуркнув вибух, знов почала шумно валитися порода; із стін виривало величезні підпірки, а триаршинні стояни, неначе сірники, підкидало вгору. Крізь дим, пил і перепони, назустріч схвильованим крикам товаришів, сміливці почали видиратися з пастки, але дві великі брили породи — може по сто пудів кожна — валячи покрівлю, зірвалися вниз і, наздогнавши, прикрили собою штейгера Дворкіна і шахтаря Брітова ...

Довго ще того дня лютував завал. А на поверхні, в районі рудникових землянок, коло високго паркана стояла мати Мойсея і до смеркання, до третього гудка, марно дожидала сина з шахти ...

У приймальні підземної лікарні барвами сонячної веселки електричне світло вигравало на порцеляні, міді та склі медичних приладів. Ми були вдвох. Іван Федорович Глібоко ласкаво і з якимось захопленням дивився на мене.

— Ось, — сказав він після довгої паузи, яка завершила його оповідання, — коли б Мойсей жив за наших часів, він, напевно

був би кращу долю. Він не був би такий самотній у своїй відокремленості, ваш брат. Візьміть вас ... Ви, певно, комсомолец, кому не байдуже? І як же інакше!

У мене боляче стиснулося серце. Я ще був під враженням розказаного; я думав про юнаків минулого, уявляв собі їх своїми однолітками і жалував про те, що вони так бідно прожили життя. Мені хотілося сказати щонебудь ласкаве, приємне Івану Федоровичу Глібокові і, несподівано, мені спало на думку запропонувати йому на поле виробітку, де я був керівником.

— Знаєте, — сказав я йому, — години через чотири, так приблизно о дванадцятій, приходьте до місця моєї роботи ...

— Там буде щонебудь дуже цікаве? — зацікавився лікар.

— Так, я гадаю, що після вашого оповідання вам не буде важко на пускові тієї самої, сьомої ділянки.

— Як, це буде сьогодні?

— Неодмінно сьогодні, Іване Федоровичу; через кілька годин я відкриваю шар, так багато років тому закритий сином хазяїна ... а після того, в дні навали білогвардійців, затоплений водою.

Глібоко повеселішав, поправив окуляри, пальцем сухорлявої руки почухав поморщену шию, потім глянув мені в очі і погодився прийти.

— Буду, неодмінно буду. О дванадцятій не пізно? Ні? Ну, дуже добре!

В цей час за дверима лікарні зачулися гомінкі голоси, я вибіг і побачив стовбурових — високих плечистих хлопців, у гумових бурках поверх костюмів. Один з них гукав:

— Перекажіть товаришу Дворкіну, що нагорі гуде гудок. Зараз спускаємо зміну. Акурат шоста година.

Я заспішив і почав швидко прощатися з старим. Іван Федорович, стискаючи мені руку, раптом несподівано засміявся, якось особливо гарно, по-старечому бадьорючись, спитав:

— Ну, а Шубіна зовсім не боїтеся?

— О ні, — відповів я впевнено, — тепер уже він не прийде!

Київ, 1939 р.

Ігор Муратов

СТЕПАНИДА

ПОЕМА

I

В осіннім полі порожньо і дико
і постріли тривожать ніч глуху.
У дальню путь під непогідь лиху
збирає Степанида чоловіка.
Поклала в торбу солі й плескачів,
благеньку козушину підлатала,
рушницю подала й на руки впала:
— Чи ж вернешся?!
— Авжеж вернусь... — Підвів,
поцілував стару в поникле чоло...
— По конях, хлопці!.. Ох же й тьма
довкола.
І сумно як, і страшно як самій...
— Степаночку... барвіночку ж ти мій!

II

От люди кажуть — молодість минає,
а з нею все тускніє, погаса,—
Ну що ж... А як же осені краса,
коли у сон позволі поринає
усе, що буйно барвами цвіло!
Хіба ж береза, що в осіннім листі
стоїть, немов у золотім намисті,
красою віт засмутить вам чоло?
Хіба горобини червоні грона
і вересневих лук спокійні тони,
чи вид рум'яний яблук запашних
нам не дарують радощів нових?!

III

Так і вони — Степан і Степанида,
побравшись, не помічали літ,
що набік похилили рівний пліт

і в темнім борі не лишили й сліду
від тих стежок, якими повесні
давно колись удвох вони блукали...
Минали дні, сини повиростали:
один — у Чорноморській стороні,
а другий в город, на завод подався.
Та дід коваль із кузні повертався
і зустріч повна щирого тепла,
як замолоду, ніжною була.

IV

Немов дві гілки на розлогім клені,
що з одного коріння соки п'ють,
мов два крила, що сокола несуть —
отак старі — і свята й дні буденні
одним життям на світі прожили,
і горе й радість рівно поділяли,
в невірності розради не шукали,
в розлуці — нерозлучними були.
І хто б сказав? Така ж була несміла
у гурті десь двох слів сказати
невміла.

все б від людей подалі, все б одна-
Ось тільки що в хазяйстві похватав

V

А він — непосидючий, непокірний,
усе село д'гори поставив дном,
коли змахлює панський економ
або над бідним вчинить суд невірний.
І слово мав тверде, мов добра сталь.
Не лаялась, а тільки скаже тихо:
якої ні зломити, ні зігнути,—
сказав: провчу — то буде вчити люду.

VI

загомоніли люди між собою,
коли ставала з ним на рушники:
— Ох, зроду не еднались ластівки
орлами; не миривсь огонь з водою...
Серцю милі радощі малі,
спокій, і неспокій, і одверту
рабов, яку із серця не зітерти,
она знайшла в своєму ковалі.
Картопельки край хати посадила,
як там яким тинком загородила,
карма що й клаптя поля не було,
та серденько надіями жило.

VII

думалось і мріялось — помалу
в Степана гнів од серця відлигне,
з діточками — все мине:
на громаді річ його зухвала,
чоловічі досвідки чудні,
що в їх домівці повелися здавна...
ослухає бувало: вольна й славна
була б земля, жилося би, як у сні,
коли б усе по їхнім слові стало...
Та хоч таке і здумає, бувало,—
Степанові не скаже: волю дай —
тоді вже — зась, добра не дожидай.

VIII

Розвіє вітер злий, мов ту половину,
всі мрії потаємні... Та й вона —
не ликом шита, має розум, зна
коли й до чого треба мовить слово,
щоб цей бунтар хоч трішечки притих.
Не лаялась, а тільки скаже тихо:
— Ох, доки ж це... ходжу, мов
та старчиха —

ні плаття, ні чобіт... — Диви й побіг
на цілу ніч у кузню: заробляє!
Тоді вже з тиждень і гостей немає,
і сам — чуть світ — додому
напростець...
А чоботи та плаття... хай їм грець!

IX

І все ж, як в Броварях спалили
пана —
не вберегла. Палив чи не палив —
сказав таки: отак би всіх панів!
Де слід кивнули дуки на Степана...
Всього було... І піски, і сніги,
пустеля білосніжна та безмежна,
і безпробудна глушина таєжна,
і сивого Байкалу береги.
Але крізь тьму, крізь голод
і знущання,
крізь десять літ відлюдного
заслання —
по несходимих каторжних шляхах
пройшла за ним з синами на руках!

X

Вернулися. Ще гірше бідували.
І от діждались — воля і земля,
І повна друзів хата в коваля.
Не думала ізроду, не галала,
що діждеться таки свого добра:
корівка є, і поле, і садиба,—
тепер вже буде й молока і хліба,
всього буде... Та вже ж воно й пора!
Колись же треба людям спокій мати,
не вік же їм Сибіром мандрувати...
Сини прийдуть в гості — все своє,
і чим погодувати рідних є.

XI

То зрозумійте ж горе Степаниди,
коли в осінню темряву, в туман
подався з партизанами Степан,
і наче згинув, і шукати ніде.
Минає тиждень, другий — все нема.
А рік той був тривожний, що й
казати

На залізниці ухкали гармати,
мости і рейки ставили сторчма
і сосни корчували. А шляхами,
слідом за гайдамацькими полками,
лютіші навісної сарани,
в маєтки поверталися пани.

XII

Припала на дорозі хмара пилу,
і стали на загарбаній землі
заковані в шоломи патрулі,
а партизани в хаші відступили.
У вибалках, в ярах, в очеретах
укрилися по двоє і по троє,
стискаючи в руках немудру зброю;
повзуть вночі — не стрепенеться птах.
І не знайти червоного загону,
і не пройти чужому ешелону
із рідним хлібом: пустять під укiс ...
Недаром в нас густий та чорний ліс !

XIII

Нікому не жалілася ізроду —
безсонні ночі змусили її:
— Сусідоньки, голубоньки мої,
не чути з того лісу, як спід льоду
ні вісточки, ні слова, ні слівця.
За що ж мені така тяжка спокута ?
Невже ж цьому отак довіку бути
без прiсвітку, без краю, без кінця ?
В тюрмі сидів — за триста верст
ходила,
панам у ноги кланялась — вмолила:
побачила. А тут, хоча й піду —
до смерті проблукаю — не знайду.

XIV

З віконця гляну — лишенько та й
годі,—
хоч би мороз — так ні — усе
дощить ...
А в нього ж спіна восени болить
і ноги крутить по такій погоді.
Самі ж, голубки, знаєте — літа,
взнаки дались і каторга й в'язниця ...

Чого тобі, питала, не сидиться ?
І час не той, і сила вже не та ...
А то ще лісом, наче навіжена,
блукає: „Дубе, дубе! Клене, клене!“
Не відбирайте втіхи в сироти,
скажіть мені: де милого знайти ?

XV

Мовчав осінній ліс. А через люди
про коваля недобра вість прийшла.
Сказали хлопці з ближнього села,
щоб бачили, як сивого на згуду
хорти-гетьманці гнали уночі,
брудним ганчір'ям очі зав'язавши,
на клоччя бiгу одіж розірвавши,
важеними прикладами б'ючи.
І тільки-тільки почало світати —
прийшли до ковалихи три солдати
і в гущину досвітньої імлі
через пустинне поле повели.

XVI

Не раз, не два чувала Стеха змалку
„Життя прожить — не поле
перейти“ —
а це вузьке — не більш, як три
версти —
здавалось безкраїм. Ось вже й Чорна
башта —
і недалечко бору три сосни,
і польове озерце обминули,
і до млина старого повернули,
і обійшли Петрівські баштани, —
а тому полю — ні кінця, ні краю ...
Нічого Степанида не питає,
та довгою здається звична путь,
бо серцем відчува куди ведуть.

XVII

Її ведуть до нього, до Степана ...
То чом же так повільно плине час?
Вона ще встигне, встигне в самий ранок
вона втамує біль, загоїть рани;
у серцеві її, на самім дні
із кров'ю накупіло стільки болю,

люди злі здригнуться мимоволі,
розчуляться серця їх кам'яні, —
повернуть їй старого ... Бідоласна !!
вона так було їй боляче, так
страшно,
що зажадала нездійснених див:
мозги — в каміння, милості — в панів.

XVIII

Розвиднилось. Земля, мов пуди глею,
нависла їй на чоботи нові.
Прийшла на ганок важко. Вартові
новачно розступились перед нею.
Минелею завішене вікно,
темняно відбивається на зброї
первинний промінь свічки лойової;
кутку соломи купа і рядно
брудне, ногами стоптане і драпе.
А хто ж на нім ?
— Степаночку !.. Степане !..
винулась, штовхаючи людей,
і в розпачі припала до грудей.

XIX

— Ой, людоньки ... не дихає ... Ой,
боже ... —
Вусатий гімназист — пан курінний
на плечі взяв: „Не плачте, він живий.
Якби ви схочете — він довго жити
зможе,
він добре жите зможе, Уряд наш
зврати зло й цінить добро уміє“.
І нахилившись, в коваля на шиї
розрізав ремінець. „Цей патронташ
я сповню золотом, хоч в нім
ховались кулі,
що смерть несли нам ! Я прощаю.
Чули?

Я думаю ... що зараз скаже він
одну подробицю ... Де криється
загін ?!“

XX

Старий мовчав. Тоді Ляшенко, дука,
ступив на крок: „Мовчиш ? Ну,
постривай !

Ти смерті ждеш ? Гадаєш мукам —
край?

А я такі придумав, що й онуки
і правнуки здригнуться ... На штики !
Взять на штики !“ Ляшенко
захлинувся;
перед очима в Стехи світ хитнувся, —
на гайдамацькі чоботи важкі
упала. — Люди ! Душу майте ...
Зашо ?!

„Не нас проси ! Його проси, ледащо;
бо душу з тіла вийму, розіпну,
щоб не мовчав ! Проси ж, собака !
Ну !?“

XXI

Ішла до нього — рученьки ломила,
та от прийшла — і наче кам'яна.
Що мовити у відповідь не зна.
Мовчати — гріх, а говорити —
несила ...

Буває так — життя за мить одну
перед очима — бистре і гримуче,
й розгонисте, мов колесо із кручі, —
прокотиться і зникне в далину.
Та в пам'яті лишаться всі дрібниці:
і вимазані дьогтем чорні спиці,
і поміж ними жмут сухих гілок,
і кований блискучий обідок.

XXII

Усе згадала. Давне і недавнє:
і встелені цвітінням вишняки,
і день, як з нею став на рушники,
і ніч, коли, мов спалахи заграєні,
пожежі обіймали панський дім,
і довгої розлуки ночі темні,
і ті ворота ковані тюремні,
біля яких прощалась з ним.
Вона схилилась ніжнiю до старого.
Не ворухнувшись, вимовив:
„для чого ...

для чого ти ... навіщо ти прийшла?..“
— Степаночку, — несміло почала. —

Це ж я, мій світе, я... Здрігнулись
плечі...

Сама прийшла б, коли б не привели...
От бачиш як... жили — не дожили...
Що знали ми з тобою? Тюрми, втечі,
путь каторжну... Прости ж мені,
прости
за сльози ті, що нишком проливалась,
за ті слова, якими дорікала,—
один же в світі був у мене ти!
Без тебе ж я, мов та билина в

полі...
Ти вчив мене не плакати від болю,
додолю не хилитись від жалю,
а я, бува, все плачу... бо люблю...

XXIV

Ти, може, думав, що мені не мило
терпіти лихо з голубом своїм?
Гадав, що якби й справді був гладким
та пишним паном — я б тебе любила?
Боялась я... це правда. А самій —
аж стрепенеться серденько у грудях,
як заговориш ти при бідних людях
про чорну їхню долю... Рідний мій!
Прости мені, а я — усе прощаю.
Прощаю, і синами закликаю,
у смертний час, на муку ідучи,—
мій голубе, мій соколе... мовчи... —

XXV

Мінливого життя свавільні хвилі!
Коли судилось щастя і мені,
даруйте ви не почесні бучні
і не самотній затишок на схилі
моїх років, а дружніх слів тепло,
і щирі очі подруги, з якою,
не віддавши ні горя, ні спокою,
мені і трудно й радісно було!
Щоб і мені скрасила дні суворі,
щоб і мене окрилювала в горі

ясна любов, сильніша від жалю,
з якою все здолаю, все стерплю.

XXVI

І став старий коваль на рівні нозі,
немов би силу хто йому вернув,—
він подругу до серця пригорнув:
— Спасибі, рідна,— мовив, більш

нічого
І так вони стояли тільки мить,
а їм здалося — вічність. Перед ними
був світ, закритий стінами брудними
вони ж крізь стіни чули: ліс шумить,
І звук сурми до бою хлопців кличе.
Два постріли. Дві блискавки увічі—
і впали поруч...

Де б я не блукав —
по килимах некошених отав,

XXVII

чи дебрями відлюдного краю,
в годину слухну іспитів тяжких,
серед знамен святкових весняних,—
я скрізь село знайоме пригадаю,
де на узліссі, повні та круті,
стоять золоті скирти хліба,
де плещеться в ставку добірна

риба—
там люди вольні, чесні і прості,
там край ставка — моему серцю милі,
овіану легендами могили,—
малі й старі, жінки й чоловіки
вбирають ніжно в барви і вінки;
широку тінь на ту могилу кида
струнка тополю і розлогий клен.
Над ними — світ негасний двох ім'єн
двох щирих серць — Степана й

Степаниди
Дер'єва гордо вгору підвелись,
і тополеві віти і кленові,
і наче символ вірності й любові,
в один зелений шум перелились!

Павло Ходченко

ПРИЗОВНИКИ

ОПОВІДАННЯ

I

Вже заходила ніч. То там, то там схоплювались вечірні вогні. Садочки по садибах, верби над річкою, очерети, кущі на луках — все затягувалось імлою. Колгоспники, закінчивши роботу на бурякових плантаціях, поверталися додому. Поля були близько за селом, — то йшли гішки. Старіші проміж себе вели статечні розмови, а хлопці та дівчата перегукувалися дотепами, жартами, зачинали веселих пісень...

Голова колгоспу Свирид Захарович Вдовиченко, впоравшись з черговим зведенням до райцентру, якраз вийшов з контори на ганок, щоб покурити на свіжому повітрі, але почувши людський гомін та співи, почав прислухатись. Потім, зійшовши поволі східцями вниз, сперся плечем об парапет ганка, — замріявся. «А-а-а-а! Скінчили завчасно і копку і вивозку. Воно, бач, і гараз з плеч. Хай дорікне хтось... Ні, братухо! Не здавали ще темпів і не здамо». І аж тепер тільки, припаливши в пригорщі цигарку, смачно затягнувся димом.

Тим часом людський гомін все ближче, ближче... Пісня голоснішала, пливла і над річкою, і над селом, луною віддавалася ген-ген на розлогих ланах:

Зелененький барвіночку,
Стелися низенько.
А ти, милий, чорнобривий,
Присунься близенько...

Свирид Захарович попихував цигаркою, пускаючи кільцями синій дим у тихе повітря, крутив головою, мов справді перед якимсь співрозмовником. От дев'ятий рік він беззмінний голова колгоспу. Прибувши з великого заводу на село ще в тридцятому році як двадцятип'ятитисячник — саме в час, коли місцеві працівники наробили чимало помилок і колгосп наполовину розбігся, — то зумів так повести більшовицьку роботу, що першого ж року привернув назад усіх тих, хто піддався був на гачок ворога. А другого року колгосп «Жовтнева перемога» завоював

і першість в районі по врожаю. Потім уже, рік - у - рік, так ці першості і не здавав. Скільки нагород було!

— То хіба ж як? Тепер не відзначать? Ого - го!..

Велике задоволення відчував у грудях Вдовиченко. Радість хвилювала серце. А перед очима — просторе подвір'я колишнього панської економії. Скрізь чисто підметено, вишкреблено. Всі сміття вивезено геть у яри поза селом; кожна річ прибрано до ладу, на своє місце. Це все яскраво доводило, що колгосп готується до урочистого свята. Навіть старий колгоспний конюх Григор, завжди мовчазний, насуплений, зараз був надто балакучий, піднесений. Пораючись недалеко біля стайні і хвилюючись, що в нього не все гаразд, ніби чогось не доробив, не перебачив, він гукав:

— Та чи так воно, Свириде Захаровичу? От щось не втрапаю... Роблю, роблю, а здається — мов що й забув?..

— А нічого. Хороше... Ех, хороше, Григоре!..

І знов поринав голова колгоспу в свої турботи, в свої мрії... «На виставці в Москві «Жовтнева перемога» як гримить! По радіо передають. Цікавляться експонатами... А озимина в п'ятий лист пішла. Ще день - два, то й зяблевій оранці буде край. Завтра відсвяткуємо проводи призовників до Червоної Армії. Так вже почнемо й про весняну посівну дбати. Бо ж воно: дні як ті хвили, не стоять на місці»...

Та от передні з тих, що поверталися з буяковищ, порівнявшись з конторою, зупинились. Тоді Свирид Захарович, скинувши картуза, почав вітатись:

— Здрастуйте... Здрастуйте, товариші! Поздоровляю з перемогою. Бач, вивели й цього року колгосп на перше місце в районі. Та я ж так і знав: хіба інакше могло бути?..

Він тиснув усім руки. Зворушливо посміхався. Розпитував про здоров'я. Але раптом хтось з гурту перепитав:

— Та невже, Свириде Захаровичу, ми знов оце на передній вийшли в районі?..

І наче що кольнуло Вдовиченка. Ураз аж кинувся.

— А то ж як, ні? Сумніваєшся? От іще Хома невірний!.. Але збагнувши, що чоловік, може, з радощів так перепитав, продовжував далі спокійніше: — Постарались, постарались друзі. Вірно. А якщо хто бажає пересвідчитись, то чого ж, прошу...

Він чемно показав на контору.

— Ні, Свириде Захаровичу. Хіба не ймемо віри? Це ж бо до слова...

— Справді ж... Будь ласка. Саме вийшли з рахівником звідення. Воно цікаво...

Люди підходили ще і ще. Зупинялись. Встрявали в розмову. Уже дехто сидів на східцях ганку, дехто — просто на почіпках долу. Багато стояли навколо Вдовиченка. Говорили все про закінчення роботи з буяками, про добрі сходи озимини, про си-

що, що як ніколи вдався цього року, про купівлю ще одного ділянки бугая, про різні побутові справи та трудові, про те, що пишуть товариші з Всесоюзної сільськогосподарської виставки і, нарешті, захопились питанням про завтрашнє свято — проводи призовників до Червоної Армії.

А надворі так чудово! Тягне прохолодою, пахне стернею, вижораною землею, прим'ятою травою; десь близько на млині напхався мотор; біля комор, переповнених врожаєм, тріщать торожівські торохтілки; серед подвір'я, на ганку контори, свічать електричні ліхтарі. І радісно кожному: нема того, що колись було — і холодно, і голодно, і якщо припадало комусь солдат, то вже скільки того плачу в родині, або п'яного бешкету на селі! Бо й справді, — куди йшов? Кому служити? За що? Так пропадай же все! Пропадай і саме життя!..

А тепер?!

Голосніш усіх говорив старий конюх. Він давно сидів уже на почіпках серед інших і прислухався до людських розмов.

— Я так ось гадаю... — гарячився Григор. — Нам треба якнайраніш встати завтра... Це — щоб влаштувати насамперед мітинг. Хай погмонить народ, — пригадає, як було, та як сталося. От! А вже тоді — не завадить і по трудах. Бо ж і буряки впопали, і оранка на - мазі, і яких орлів ще даємо в Червону Армію!

Григора підтримували інші.

Проте зразу ж додавали, що цього не досить. Треба б внести до плану святкування проводів ще й таке — що повсякчасно нагадувало б призовникам про рідний колгосп.

Коли досхочу наговорились, забрав слово Свирид Захарович. Правда, те, що він мав на думці, вже було вирішено правлінням. Але хотілось йому ще раз почути думку народу: як саме наса оцінює віддану роботу в колгоспі Арсена Бурми та Романа Прищепи.

— Так чим же нам нагородити наших призовників? Я саме так і зрозумів усіх, хто виступав. Адже про відзнаку їхньої відмінної роботи в колгоспі йдеться?

— Еге ж, еге... Правильно, Свириде Захаровичу. От імені... Нагородити хлопців треба...

І заговорили ще жвавіше. А Вдовиченко, витримавши паузу, завівав руку:

— Конкретно, товариші, конкретно...

Хто висував пропозицію — грошима, хто — трудовими, а хто — щоб з одягу щось справити. Думки розбивались, але ясно було: Бурма й Прищепи заслуговують нагороди. Тоді вже Вдовиченко зробив підсумок:

— Здається, розбіжності в нас нема. Правління теж думало з цього приводу. І от прийшло до згоди: доручити особисто мені обміркувати цю справу.

— Що ж, хай, товариші, так і буде...

— Ото і я такої думки.

— І я за те...

— Ну, то й розходьмося, громадяни. Бо ж і Свириду Захаровичу треба спочинок дати.

Скоро колгоспники один-по-одному, поблискуючи циганками, почали рушати — кожний у свій бік. Пішов до стайні на нічне чергування й старий Григор, як ніколи задоволений своєю бобою, — адже пропозицію його народ схвалив! А Вдовиченко залишився на місці. І він знов стояв, як поперед, спершись спиною об парапет ганка, поринав у глибокі думки. «Гарний народ, що й казати. Та вже, мабуть, ще рік-два попрацюю і розпрощаюся. Тягне на завод. Двадцять років віддав йому! Звикся. Ну, а тут люди вирости, зміцніли, ніяка сила не зрушить їх тепер з колгоспного ґрунту. Вкоренилися»... Думав Свирид Захарович і про свою старість, що вже от-от не за горами вона, — за п'ятий десяток перехопило. Тільки що ж, — дітей він уже в люди вивів. Старший он інженером на залізниці, в газетах як відзначають. Середній на командира в Червоній Армії вийшов. Лейтенант. А донька пішла по лікарській справі: ще рік і буде хірургом. Радість одна від дітей. Хіба б колись спромігся на таку освіту для них?.. «Гм!.. Старість... Може страшно, Свириде Захаровичу? Та смішно було б казати про це. Ні, не маю страху»...

І чи довго б стояв отак голова колгоспу, міркуючи про життя державне, колгоспне, своє? Чи на цьому був би край його думкам? Та ось, як і за годину-дві перед тим, полинули гомінкі співи. Почувся сміх молоді. Тоді Свирид Захарович, відштовхнувшись від парапету ганка, натягнув поглибше картуз, заходив по подвір'ю.

Він так любив слухати пісні!..

II

Тієї ночі мало хто й спав на селі. Кожний готувався до урочистого святкування проводів комсомольців-стахановців у Червону Армію. Справді ж, такі хлопці! Ось Арсен Бурма — кращий агітатор у колгоспі, масовик, уповноважений по позиції, зав. хатою-лабораторією. А Роман Прищепка... Так він же хіба звичайний собі коваль?.. Ні! Це — винахідник! Он який прилад виготовив та облаштував у силосній башті. Тепер одна людина на цьому приладді вдсятеро більше може зробити, ніж раніше... І так само обидва вони, Арсен і Роман, вже куди не пошли їх, то будь певний — не підведуть. Робітники — що й казати. Заслуговують на пошану хоч яку. Отож і треба підготуватись, щоб знали, з якою любов'ю до них ставиться колгосп.

Не спалось і самим Бурмі та Прищепі. Остання ж бо ніч. Вони повернулись до своїх домів пізно. В клубі друзі влаштували їм хіба ж таку вечірку! Грала музика, танцювали. Трохи випили. Поспівали. Вся увага була звернена на них — призовників.

Галина — рум'яна, світлоока, з каштановим волоссям дівчина, танцювала в буряковій бригаді, вона, здавалося, все-все хотіла перереговорити з Арсеном. Ніби боялася: він поїде, розлука з нею, а вона не висловить йому свого почуття, що вже давно зародилося в серці. Вона ще ніколи не признавалася йому, що дуже кохає. Завжди ставилася, як і до всіх комсомольців, по-дружньому, по-товариському. А зараз нехватає сил критись. Розривається серце. Але ж як і сказати? Як розповісти про своє палке кохання? Що подумає Арсен — завжди якийсь серйозний, розсудливий, мов би на п'ятнадцять років старший від неї? Ох, соромно!.. Так минав час. А потім всі розходились парами. Пішла й вона з Арсеном. І тільки аж біля хвіртки призналась йому в коханні. Він стиснув руку. Тоді вже обійняла за шию і, хвилюючись, тихо-тихо на вухо прошепотіла: «Арсене мій! Люблю ж... Ой, люблю тебе...» І він цілував її, цілував...

А Прищепка весь вечір там, у клубі, танцював, як ніколи. Дивлячись на нього, кидалися в гопак і інші. Проте, хіба ж хто так навприсядки, вибити дроб і ногами і руками! Ні. Не парма ж за ним греміла слава — танцюриста на всю область! На олімпіадах першим виходив. І в піснях він сьогодні не був перед останніх. Брав тенором. А коли розходилися з клубу, то він проводив додому свою Женю — чорнобриву ударницю з ланки Галини; і він прощався з дівчиною біля хвіртки, палко цілував пахуче молодістю і здоров'ям прекрасне личко. Але йому Женя давно вже призналась, що любить його, і ні за кого іншого заміж не піде. Тепер, біля хвіртки, вона ще раз про це запевнила: «От відслужишся, любий мій, повернеш додому, тоді враз і розпишимося в Загсі... Буду, буду дожидатись, Романе»...

О, квіти молодості! Які ви чарівні!

Коли Свирид Захарович вийшов з контори, щоб іти додому на спочинок, то Віз уже схилився дишлом униз. Кукурикали півні на селі. З річки та очеретів тягло вогкістю. Певно, мав бути скоро і світанок. Але Вдовиченко не жалкував з того, що застидівся допізна. Адже за цей час багато зробив. Поперше, підсумував розрахунки по трудових Арсена Бурми та Романа Прищепи; подруге, надсилаючи до райцентра останні зведення про буряки, доручив забрати там в універмазі замовлені наручні годинники з вигравірованими на них ініціалами: «А. Б.» і «Р. П.» та текстом: «Щира подяка від колгоспу».

Вдовиченко прямував стежкою через ливади, — так ближче було. Йшов поволі, сторожко вглядався в темряву, щоб не напнуться на якийсь куш чи гілля вишняку, груші, береста. Коли натрапив на зарослі, розводив їх руками. На нього бризкав дощ невидимих крапель. Це було приємно, — відчувати себе в такий

пізній час на самоті серед природи! Він стиха мугикав якусь військову пісню. Та вже дійшовши своєї квартири біля самої річки, ніби чогось посмутнішав, замовкнув. Не відчиняючи хвіртки, в подвір'я, зупинився. І довго потім дивився в задумі на сім'янок Вова, що тепер у передранковому повітрі так яскраво тремтіли на північному небі. Що нагадав Свириду Захаровичу Візю? Які думки стисли голову йому?..

Було це тоді... Останні банди самураїв, тікаючи з Примор'я, залишали за собою криваві сліди: палили села, хутори, знушались над людьми. Ворогів гнали червоні. В одному невеличкому хуторці біля Амура, серед тайги, довелося зупинитись командир кінної розвідки Вдовиченкові, щоб дати перепочинок коням. Тієї ночі так само було приємно Свириду Захаровичу, перевертаючи варту та чергових біля коней, дихати на повні груди. Залишилась дружина і троє дітей. Але сталося так, що він і не зчувся, як перед ним, виплигнувши зза кущів, опинились дві постаті, і в ту ж мить почув у лівому боці щось пекуче, ніби вкусила оса. Рука вхопилась за кобуру. Вистрілив. Та ноги не витримали і він звалився. А коли на постріл збіглись червоноармійці, командир Вдовиченко, притамовуючи рукою рану, вже сидів на холодній землі. Він заспокійливо казав: «Тільки поранив ірод»... Тут же недалеко лежав труп забитого самурая, переодягненого в селянський одяг. Другий зник...

«Гади!..» Вдовиченко сердито сплюнув і, розправивши дужі плечі, кахикнув, та враз відчув у боці гострий біль. «Нічого, нічого» — прошепотів. «Ще як треба буде, то не здригне рука. О, не здригне. Битимемо, будьте певні... Та й не лише самураїв, а всяку наволоч, що здумає зазіхати на нашу священну землю радянську»...

Вдовиченко ще раз кахикнув, погрожуючи кулаком у нічний простір. Потім, рішуче збивши картуз на потилицю, вже не заїшов у хату, а твердо рушив вздовж вулиці. В багатьох хатах світилося. Очевидно, так і не тушили світло з вечера. «До свята готуються»... І Свирид Захарович завернув до колгоспних комор перевірити сторожу.

А вже коли почало розвиднятись, і люди завешталися на дворі, всі побачили голову колгоспу біля клубу: він з старим Григором клопотався над художнім оформленням будинку...

III

На сході сонця народ, одягнений по-святковому, з усіх кутків валив до клубу. Нові чумарки, костюми, різнобарвні плаття, наваксовані чоботи, жовті, чорні, білі туфлі, шовкові панчохи в жінок та дівчат, — все заяскрило на вулиці колгоспного села. Скоро прийшли до клубу й школярі з учителями, за ними голова сільради з секретарем, Арсен Бурма та Роман Прищепа з ро-

дами. Тоді Свирид Захарович, порадившись за клубною сценою, правлінням та активом колгоспним, відразу ж відкрив мітинг. Того тепла хвилююча промова справила на присутніх велике враження. Після виступили з привітанням голова сільради та представники школи: від учителів, від учнів, від піонерів. А далі вийшла на сцену стара жінка — мати Бурми.

— Син мій іде в Червону Армію, — почала вона, запинаячись від збудження та хвилювання, — щоб захищати рідні кордони від фашистів. І от я тут, серед вас, дорогі друзі й товариші, даю вам материнський наказ: дивись, Арсене, і дивись добре, пильнуй ворога. Пам'ятай, що ти кров від крові трудового народу. Тобойо радянське добро: фабрики, заводи, колгоспи, моря, ріки, землі. А все воно кров'ю і слізьми здобуте в боротьбі з панамі капіталістами. Отож і пам'ятай: коли треба буде, то не поділяй і свого життя. Доглядай, сину, і міцно тримай у руках свою... — Вона кінчиком хустки змахнула теплу краплю, що кохалася по зморшках старенького обличчя, і вже звертаючись до всіх у залі, сказала: — Та й ми тут, — які залишаємось дома, — повинні добре пильнувати, бо ворог — лютий... Я скінчила.

Після говорив батько Прищепи. Це був кремезний, дужий, як сам Роман, чоловік. Широкоплечий, з великими кулаками. На голові ворона купа волосся. В народі казали, що діди в нього були з бесарабських циган. Звідділя, мовляв, і те прізвисько — «Прищепа»... Голос у Прищепи гримів, як перший весняний рім.

— Хіба ми не розуміємо гри деяких неспокійних сусідів! (батько Романа був грамотний і висловлювався здебільш по-газетному). Але ворога будемо нищити там, звідкіля він прийде. Факт! Правду казала тут найстарша віком наша колгоспниця вдова урмиха. Пильнувати треба добре, і хай не схибнуть руки в наших дітей перед ворогом. Ти чуєш, Романо? Це батько до тебе каже... — І Прищепа зазиркав по залі грізними, спід нахмурених очей, чорними, як вугілля, очима, — шукав серед зборів сина.

— Чую, батько, і обіцяю... — зірвалось, порушуючи напружену тишу в залі, рішуче й переконливе. — Заповіт твій виконаю чесно... — І вже схопились бурхливі оплески, вигуки: «Хай живе непереможна Червона Армія!» Почуття патріотизму наповнило груди, серця присутніх. Родичі, друзі, приятелі — всі кинулися обнімати й цілувати майбутніх червоноармійців Арсена та Романа. Але найщасливішими від усіх, мабуть, були Галина та Жена. Вони не відходили від хлопців, тиснули їм руки, нашіпували ласкаві, милі, теплі слова...

Під кінець усього на сцену вийшов Григор. В залі стихло. Було так незвичайно: адже старий колгоспний конюх ніколи не виступав прилюдно! То що він скаже? А Григор, відсапнувшись і провівши рукою по сивій густій бороді, глянув спершу до президії, мовляв, не припиняйте, коли що не так, і тоді вже, примруживши маленькі очі, вигукнув у залу:

— Отже, браття, коні в нас — самі орли. Стальні ноги їсть... і легені — жодна задуха ні по чим. А що прудкі, то прудкі, — ніяка тварина не перегоне. І хай наш перший маршал, рідний Клим Ворошилов знає, що колгосп «Жовтнева перемога» вже подбає про збільшення поголів'я. Ще хочу запевнити: ворога підемо, як один, — хай лише спробує!.. Ой, та й біло-мемо ж супостата!..

Вже давно нема на сцені старого Григора, що ніколи з промовама не виступав перед людьми, а зала не стихає, зала бурхотить. Гримлять розкоти оплесків, бурею схоплюються вигуки честі великої партії Леніна — Сталіна, на честь Вождя. Вшибають потоки проміння життєдайного сонця, освітлюють радісно схвилювані обличчя колгоспників. Біля сцени духовий оркестр грає «Інтернаціонал».

Виступали з короткими промовама і Арсен та Роман. Вони запевняли, що будуть гідними синами соціалістичної батьківщини: «За нас не доведеться горіти з сорому».

На цьому мітинг закінчився. Молодь відразу ж кинулась до музики: «Грайте до танців!» Але Свирид Захарович рішуче запропонував насамперед розставляти столи. «Ще встигнете!» І от не пройшло кількох хвилин, як уже від сцени до самих дверей потягнулись ряди столів, а на них жвавві господарки порозставляли смачні страви та напої. А коли музики, розташувались на сцені, де перед тим сиділа президія мітингу, заграли хвалебний марш, — колгоспники займали місця за столами.

Було гучно, весело. Неслись розмови про достатки колгоспників, про майбутні ще краші досягнення в спільній праці. Діди, підгріті вином та горілкою, погладжуючи бороди, пиховито погляділи на своїх щасливих нащадків, — пригадували колишнє тяжке життя, порівнювали його з сьогодишнім і випивали «за здоров'я». А хлопці та дівчата: чи пили, чи їли, а вже то там, там схоплювались ізза столів і рвучко кидались до сцени, до музик:

— Та грайте ж бо до танців!

І музики нарешті вдарили гуртової. Скоро все й закружляло, мов та віхола на роздоллі. Не сиділось і дорослим: зривались ізза столів жонаті чоловіки, молодіці, — вихорем пускались у веселий танок. А коли вже й не розібрати було — хто ще їсть, хто веде бесіду, а хто витинає й не знати що, — наперед зашуміли, мов юнак вісімнадцятилітній, і Григор. Старому звільнили коло. Діди, бабусі, — всі, що сиділи ще за столами й тягли по маленькій, шумно заgrimіли стільцями і наблизились до танцюриста, а він, розкинувши руки крилами, тупав чобітьми так, що аж посуд на столах бряжчав. Григору в такт ляпали в долоні, підбадьорювали. Та вже не стерпілось і його ровесникам. Хіба ж так вибивали закаблукми сиві діди!

О, уміють колгоспники трудовні виробляти, — уміють добре й веселитись. Але ж всьому своя міра, час і кінець. Це добре

знали, а найбільш Свирид Захарович. Він, зиркнувши на стінний годинник, зняв руку до оркестру на сцені. Музика, догравши добристе коліно гопака, припинилась. Тоді все відразу стихло.

— Товариші! А тепер і кінчати пора... Ну, хлопці, — звернувся Вдовиченко до Арсена та Романа, — будемо рушати... По третій до станції підходить... Гей, хто там? Шофера! Мамини як у вас?

— Напоготові!

— Так давайте...

Із клубу миттю подалися на двір два жвавих хлопці. Скоро перед ганком загуркотіли мотори. Свирид Захарович, непомітно на інших підморгнувши до рахівника, запросив усіх на хвилину поспісти. Це дуже сподобалось дідам та бабуням. «Еге ж, старих звичаїв не цурається голова». Але Вдовиченко не звичай на увазі. Він, підозвавши Арсена та Романа, почав тиснути їх руки, дякуючи від імені всього колгоспу за віддану, стаханівську роботу. А потім, діставши з ящика, що підніс рахівник, годинники, надів їх призовникам на руки.

— Носіть, товариші, носіть на здоров'я, та й не забувайте про рідний колгосп... А вже ворогові жодного спуску не давай. Бийте проклятого на кожному кроці. — І потім розцілував Арсена та Романа. — Хай щастить вам у всьому...

Тоді колгоспники заспішилися: кинулись і собі поздорівляти призовників та разом і прощатися з ними, бо вже шофери не раз подавали сигнали знадвору. Прощалась мати з Арсеном, такто з Романом. Коли ж дійшла черга до Галини та Жені — вони рішуче заявили, що їдуть аж на станцію. На це хлопці тільки вдячно потиснули руки подругам.

Дві автомашини: легкова й вантажник, прикрашені живими вітами, стрічками, лозунгами на червоних полотнищах, уже були введени, готові до від'їзду. Галина і Женя посідали з Арсеном у легкову; решта: родичі, хлопці, дівчата, — на вантажник, де були для них розставлені лави. Свирид Захарович поліз у кабінку до шофера вантажної машини. Гримнула музика. Люди почали вітати від'їжджаючих руками, хустками, картками. І колгоспні автомашини зірвалися з місця...

І от уже попливли хати, річка, силосна башта, скирти соломи багатого врожаю, фруктовий сад. А там на луках — велика череда корів, молодняка; ще трохи далі, під самим переліском, — табуни коней, що про них згадував старий Григор... І все те рідне, все те дороге, близьке! Потім автомашини спустились у вилок, вихопились на бугор. І знову усе як на долоні! Он, трохи від села, нові великі будівлі. То колгоспні стайні. А он поринає в деревах маєток, так то головний двір колгоспу: конюра, майстерні, погребі, комори з різним добром, конюшня, де старий конюх Григор викохує племенних жеребців, молочна ферма... І Арсен і Роман оглядаються ще і ще раз: і на село, на луки з худобою, і на головний двір, ніби вони тільки аж

тепер збагнули—яку чудову красу, заможність ідуть захищаючи від ворогів! «Рідні місця! Не пожалкуємо за вас грудей своїх іх»... Мчать, мчать автомашини по рівній гудронованій дорозі. А було ж колись—як крапля дощу, то вже й ноги не витягнеш. І найбільш дошкуляло бездоріжжя восени. Скільки підморожено коней, поламано снасті! Тепер і не помічаєш нічого, легко, плавко. Тільки вітер повз вуха шумить. «Гей, хлопці, тягай картузи—зірве!» І—«ох ти ж»...

Галина та Женья, коли десь підплигувала автомашина, турбувались до хлопців, і хоч їм бояться не було чого в затишному кузові, все ж хвилювались: «Ой, ще перекине десь!» Чи можна це хитрощі дівочі? Так! Бо вони тоді шепотіли на вуха—і в який це раз!—ніколи не забувати їх, не виходити заміж, аж доки не повернуться з служби додому.

Отож, ніхто не зчувся, як уже доїхали й до станції,—тільки п'ять кілометрів! Здавалося—тільки рушили з місця. Насправді ж таки—станція. Погукували маневрові паровози, тушувився на пероні народ, пахло паром і мазутом, скреготали вагони: вивозили з комор вантаж. А повз семафор уже проїхав пасажирський поїзд і стихав перед станцією.

— От і приїхали вчасно,—виплигнувши з шоферської біни, молодечо вигукнув Свирид Захарович...

IV

Через кілька хвилин поїзд мчав степовими просторами.

Арсен Бурма і Роман Прищепа стояли біля вікна, мовчазно спостерігаючи, як повз вагон миготіли дерева, кущі, телеграфні стовпи, пропливали жовтобурі шматки стерні, неозорні лани річкових сходів озимини, колгоспні села, хутори, що виринали, там, то там ізза пагорбків, будівлі радгоспів, МТС. Думки про батьків, родичів, друзів, про все пережите за свій ще не довгий вік, а найбільш про дівчат, що залишилися в колгоспі, ще не покидали їх. Рідні картини, хвилюючі, дорогі образи так різко, гостро ще повставали в думках, стискували серце. І хлопці раптом—раз, хоч і крились один від одного, відвернувшись убік, ставали зітхати.

Та от, проїхавши два-три перегони, вони вже опанували себе. Перший порушив мовчання Арсен. Перекладаючи з кишені в кишеню хустку, що в останню хвилину розлуки подарував Галина на спогад, він задиркувато штовхнув Романа плечем:

— Ідемо, значить, Романе?.. Та ти що? Все про Женю? І, зиркнувши на годинника—подарунок колгоспний, вже серйозно додав:—А завтра якраз опів на п'яту будемо й на місці. Хороще!

Тоді й Роман, скосивши очі на товариша, а далі перевів погляд на свій годинник, звеселіло відповів:

— Так думаєш? Закурити б чи що. Бо й справді...

І, обернувшись, пішов до свого місця, а Бурма залишився біля вікна—якраз проїжджали повз якийсь польовий трактор-табір.

Прищепа розсівся в кутку на нижній полиці. Обіпершись лівою правою руки на відкидний столик, покурював цигарку. Він уважливо розглядав пассажира, що спав на протилежній верхній полиці. На пасажирові—благенький смугастий піджак, чорні штани, забрані в давно нечищені чоботи, під головами зобганий величкий клунок. Кепка висіла на гаку. Роман пускав кільцями диму і намагався в думках розпізнати—хто він? Куди їде? Це йому відчув і сам пасажир. Він спід руки зиркнув униз на курця, потім враз сів, звисивши з полиці ноги.

— Курите?—звернувся до Романа.

— А так. Вагон же для курців...

— Ні, я не тому...—Пасажир поправив клунок і рішуче спускався на підлогу. Чухаючи спину, сів поруч Романа.—Пробачте, заважаю? От, проспав станцію, а курити ж як хочеться...

— То прошу...

Роман протягнув коробку з цигарками. Пасажир взяв цигарку, прикурюючи від Романової, гостро, ніби пройнявши його скрізь, заглянув у вічі.

— Дякую! Так же курити хочеться, знов забідкався незнайомий сусіда.—А далеко їдете?—Він затягнувся димом і, не чекаючи відповіді, кинув головою в бік Арсена:—Певно, то-риш?

— Так. Ми призовники. У частину їдемо. А ви?

— Я?—незнайомий ворухнув плечима. Похапцем витяг цигарку з рота.—Я?.. Та як вам сказати... Маю намір до Києва—до родичів. На роботу кличуть... Давно збираюсь, а от тільки тепер наважився...

Підійшов і Арсен. Він сів на свою полицю навпроти. Встрям розмову.

— Так, здається, не цією дорогою вам треба... Великий гак обітьте...

— Ет, допитаєшся їх!.. Питав, питав в касира, а він бурмотів: «Бери, що дають, а то й цього позбудешся. Он скільки тебе вас товпиться». Я скоріш гроші до віконця, за квиток, і от побачите... Да-а, три пересадки маю... А ви прямо до місця? Щасливічки! Певно ніде не доведеться і вставати?

Пасажир хвацько кинув недокурок у вікно і присунувся ближче до Романа. Тепер Роман розглядив, що в настирливого незнайомця очі якісь помутнілі, ніби залягла в них байдужість до всього, лоб у дрібних зморшках; серед скуйовдженого, темного волосся—сивина. В Романа майнула думка: «Що йому треба?» А сусіда, не чекаючи відповіді, розважливо вів:

— Отож вчора і я вирудив до Червоної Армії племіша... Спротою в мене зріс. Так би мовити, за батька йому був. Ну, якщо що погуляли, то погуляли на проводах... Якщо не поми-

ляюсь, ви теж колгоспники? — І, нагнувшись, почав підтягати халяви на ногах. — Ач, як забруднив...

— Так, ми з колгоспу... — Роман непомітно натиснув Арсена на ногу. — Цікаво, з якого ж ви колгоспу?

— Я?

Пасажири випрямився. У нього ледь-ледь затремтіли кінчики вусів. Але це було лише якусь мить, бо далі він уже казав байдуже:

— Як би це вам пояснити... Ну, на колишній Херсонщині наш колгосп... Так от, з ким тільки не зазнайомишся в поїзді! І це вже перш всього: куди? відкуди? чого? хто?.. А потім дивись — таке знайомство! І вже коли розстаєшся — скільки тих обіцянок: «Будемо зустрічатись»... «Глядіть же»... «Горі з горою не сходяться»...

Він розважливо засміявся, далі почав розпитувати, як з тріскачними в колгоспі, чи всі колгоспники мають корови, чи задоволені артільним статутом, чи в дружбі живуть. Та нічого нового не дізнався від Арсена та Романа: хлопці зовсім не мали охоти розповідати щось йому. Так минали станцію за станцією.

Скоро й смеркло. Потім засвітилась електрика у вагоні. Пасажири, один - по - одному вкладались на спочинок. Заклопотався й сусіда Арсена та Романа. Він то бідкався, що дійсно йому доведеться з вини касира їхати кружним шляхом до Києва, то ніяк не лаяв дружину, що нічого не поклала йому з їжі на дорогу, то натякав, що може ще йому доведеться десь зустрінутися з хлопцями — то було б дуже добре, якби вони сказали свій адрес.

Арсен і Роман на це відповіли, кінець - кінцем, рішуче, що вони не знають і самі, де ще будуть. І тоді сусід вгамувався, поліз на своє місце, а через кілька хвилин ніби заснув під ритмічне вистукування коліс. Полягали й Арсен та Роман. Але вони не спали. Їм тепер думалося — напевно злодій, то щоб не обчухрав. Час - від - часу перед станціями пробігав по вагону проводник з ліхтарем, викукував: «Не проспите! Станція...» Дехто схоплювався, одягався, тяг свої речі до виходу. Коли поїзд на кілька хвилин зупинявся, входили нові пасажири, займали вільні місця. Пасажири на верхній полиці не ворухнулися. Та от уже з північ Роман з своєї нижньої полиці помітив, що «колгоспник з Херсонщини», який їде кружним шляхом до «родичів у Київ на роботу», нишком витягає зза халяви блокнот. Далі, відвернувшись обличчям до стінки, починає щось занотовувати. Протищепа торкнув рукою Арсена Бурму, показав підборіддям верхню полицю. Обидва подвоїли настороженість. Безсумнівно, перед ними якийсь непевний елемент... Справді, не пройшло й десяти хвилин, як підозрілий пасажир, знов запахнувши блокнот зза халяву, крадькома почав спускатися з полиці. Потім, захопивши клунок під пахву, скwapно подався до виходу. Якраз поїзд наближався до станції і вже повз вікна миготіли блокнот гаузні ліхтарі, будови, купи дров, люди. Через вагон, спотикаючись,

поспішав провідник. Хлопці, схопившись і собі на ноги, кинули провіднику: «Підозріла людина. Покличте кого - небудь з НКВС». Провідник тільки здвигнув бровами, мовляв — розумію, і побіг, а Бурма та Прищепа почали стежити за «пасажири». І вже як це сталось... Тільки от Арсен з усіх ніг, перебігуючи через лінії, перегородив шлях «пасажиrowі».

— Стій! — закричав не своїм голосом. — Не руш з місця! І вгору!..

І націлився в п'яті портсигаром.

Ззаду поспішав Роман і так само гукав:

— А ну, дядько, повертай на станцію, це ж не Київ ще... «Колгоспник з Херсонщини» сторонів. Підняв руки. Спід хви випав клунок. Майже на льоту його підхопив Арсен.

— Гайда, гайда... Не пропаде...

І всі рушили на освітлене місце на платформі.

Назустріч уже бігли провідник і червоноармієць у синьому мерному картузі з червоною околичкою.

V

Минуло кілька днів. Колгоспники «Жовтневої перемоги» на своїх загальних зборах слухали звіт голови правління Свирида Захаровича Вдовиченка. Він інформував про наслідки збирання мрій його таки справдилися. У райцентрі «Жовтневу перемогу» і цього року відмітили як передовий колгосп, поставили клопотатись перед вищими органами про відповідну нагороду. Отже на зборах відчувався урочистий, радісний настрій.

— А тепер давайте, товариші, — закінчуючи звітування, казав Свирид Захарович, — так само по - стаханівському готуватись до весняної посівної кампанії. Нам треба вчасно все налагодити, щоб коли тільки настане пора — ми вже і в полі. Весна ж коли не чекає.

— Та так, так... — схвально несло по залі.

Але тут до столу президії на сцені швидко підійшов зза кулі колгоспний рахівник. У нього — широко усмінене обличчя. Він подав Вдовиченкові розгорнуту столичну газету й ткнув у неї пальцем.

В залі аж повитягували голови. Хтось з нетерплячки навіть протукнув:

— Та що там таке?!

Голова колгоспу якусь хвилину пробігав газету очима.

А потім ураз і в нього обличчя засіяло, а під пухнастими вусами з сивиною вусами заграла посмішка. Не кваплячись, він підійшов ближче до рами сцени і звів руку:

— Увага!.. — Голос у Свирида Захаровича затремтів. Далі він прочитав: — «На станції N... славні призовники з колгоспу «Жовтнева перемога» — Арсен Бурма і Роман Прищепа — затри-

мали шпигуна і диверсанта, що був перекинутий до нашої країни з однієї іноземної держави ...

Вечером того дня Вдовиченко, вже дома, схилившись над столом, писав до шефа - заводу :

«... Так що, дорогі товариші, хоч мені й дуже хотілося знов разом з вами працювати біля станка, як і двадцять років ків працював, але коли ви мене послали на село кріпити колгоспне життя, і я от дев'ять років працюю в підшефному вам колгоспі «Жовтнева перемога», що рік - у - рік веде перед в районі, а тепер ще й така велика радість, про що ви й самі, мабуть, дізналися вже з столичної газети, то я й вирішив, згідно прохання колгоспників, ще себе закріпити в селі до кінця третьої Сталінської п'ятирічки. Ну, а потім буде видно : може, тоді й знов на завод. І ще прошу працюйте до нас на свято ...»

На цьому Свирид Захарович обернувся до дружини, що сиділа трохи віддала, штопаючи панчохи, і ніби хотів щось запитати. Але вона попередила його :

— Там вже напиши — хай почекають ще нас трохи. Дев'ять років прожили тут, то й ще проживемо ...

Але вона не доказала, бо Свирид Захарович швидко підхопившись з місця, кинувся до неї, обняв за шию і, цілуючи в губи, в очі, гомонів :

— Хороша ж ти, Киличко ! Рибонька моя ... Справді, що вже задумаю, а ти тут відразу й відгадаєш ... О, ти завжди мене наперед розумієш ...

Надворі якраз ізза хмари блиснув молодик. А на селі схопила пісня :

Зеленький барвіночку,
Стелися низенько,
А ти, милий, чорнобривий
Присунься близенько ...

І десь близько загуркотіли нічної зміни трактори.

Харків, 1939 р.

Петро Грицай
ПОРОХ ТРИМАЙМО
СУХИМ!

Буйною радістю сповнено груди,—
ми найщасливіші, вільні люди,
йдем до майбутнього шляхом ясным.
— Порох тримаймо сухим !

Лан колоситься, як море безкрає,
свіжий вітрець ніжну пісню співає,
сад наливається плодом рясним.
— Порох тримаймо сухим !

Шепчуться тихо струнки осокори,
хлібом насипано повні комори,
дружно живемо життям весняним.
— Порох тримаймо сухим !

Хай розцвітається мати - вітчизна,—
наші кордони бетонно - залізні,
птиці сталевії з льотом стрімким.
— Порох тримаймо сухим !

с. Кияни, 1939 р.

Павло Байдебура

СЛАВА

Щодня, ледь на сході народжується світанок і в ранковій млі проступають чіткіше лінії битих доріг, з дворища станції одна за другою рушають машини, — увстяж котять громіхкі трактори-комбайни, труські безтарки й поволі зникають в польовій просторі, вдалені за горизонтом.

Юхим Таракута все ще залишався на дворищі. Вже десь, напевно в сотий раз, комбайнер оглядав свої машини — перевіряв, випробовував кожну деталь, заклопотаний і строгий, спішив до майстерень, просив додати запасних частин; то, залишивши машини, вивчав облюбовані для роботи ділянки — заштриховував на карті умовними знаками. Перечитував вісті з полів.

А повідомлення надходили скупі й вимогливі:

— «На східній балці жита дійшли вже стиглості, — обкошуємо ділянки. Ждемо комбайнів».

— Погожа днина. Гей, пора б виїжджати на поле, — настирливо доводили, нарікали члени бригади. Глухий на нарікання, на прозьби, Таракута зволікав час — відкладав виїзд з години на годину: він ждав наради, що мала ось-ось відбутись перед виїздом в поле. Ждав з нетерпінням, повний надії.

— Хіба може він, Юхим Таракута, відлучатися з дворища тоді, коли вирішується така важлива для нього проблема. Сьогодні він зустріне людину, якій звірить свої думки, і від якої, напевно, дізнається про «те» — сокровенне, ще не збагнене ним і так довго шукане, омріяне. І тоді бажання його, Таракута, здобути загального визнання, слави стане здійснимим, можливо навіть у ближчий час.

Він так багато передумав. Уявні героїчні вчинки, заподіяні ним, навіть снилися. І так часто в захопленні Юхим бачив себе на крижинах холодної півночі, або дозорцем на далекому кордоні — вступав у нерівні бої з ворогами. Знесилений, але до кінця мужній і незборимий, — вертав переможцем.

А найбільш вабили небесні високості, і вже пілот, Юхим Таракута здіймався в уяві на крилах сталевієї птиці у височині, якої ніхто ще не сягав; або ж він плів у повітряному рейсі на

загатотисячну відстань. Невгамовний, рішучий творив в уяві значимі діла. Знав, що насправді творити вчинки героїчні можна, де є можливість для цього. Але ті можливості, на думку жителя, десь там, далеко, в незвіданих краях. А щоденна кропітка робота в майстерні МТС привертала до себе, вимагала уваги. І томлений поривами до величного, Юхим корився долі свого комбайнера, мудрував біля свого комбайна і мріяв...

* * *

Інструктор Астахов говорив повільно і тихо. Він розповідав про кращі зразки роботи, радив і повчав. Шістнадцять комбайнових бригад слухали уважно досвідченого, ушлявленого майстра комбайнового збирання, нотували важливе, потрібне.

Вслухаючись в слова, Юхим ждав важливішого за це наuczання. Йому здавалося — він все це знає. Роздивлявся орден трудового прапора на грудях у промовця і з нетерпінням ждав: ось він, нарешті, почне — розкаже про свою роботу, передасть секрет перемог. Він, Таракута, певний, — крім справних машин і бажання праці, є ще невловлені деталі — секрет уміння. І ось про це він має сьогодні дізнатись.

— Будьте уважні до роботи. Пильнуйте машину. Бажаю успіху, товариші. — І Астахов дав знак розходитись.

Таракута підвівся, похапцем витяг з кишені давно заготовлену записку, пробіг очима по старанно вписаних словах — «Скажіть, будь ласка, як ви домоглися...» І, не дочитавши, простяг руку, але вже було пізно. Інструктор, оточений комбайнерами, рушив до виходу з приміщення. Вже на дворі, розштовхуючи товаришів, Таракута пішов навперейми.

— Що? Ви до мене? — запитав Астахов, обірвавши розмову з комбайнерами.

— У мене до вас важливі питання; не встиг під час наради. Питання, сказати б, особисті, чи що. І я хотів би, щоб ми лише вдох... — Добираючи слів, Юхим зашарівся під пильним поглядом товаришів.

— Юхим розповість про комбайна, що меле зерно.

— А зараз і млинці пече на маслі, — кинули з гурту жартома, пригадавши подану Таракутою ідею удосконалення комбайна.

— Якщо справа особиста, тоді давайте зустрінемося сьогодні ввечері в конторі, — відповів чемно Астахов і потис руку знятому вкрай комбайнерові.

«Не та обстановка... Прогавив», — подумав про себе роздосадований невдачею Юхим. Зім'яв у руках папірця і кинув на землю. Але передумав, підняв записку, заховав до кишені й відійшов від гурту. Чув, певніше здогадувався, — Астахову розповідають про дивацькі конструкції машин, вигаданих ним, Таракутою. В гурті голосно сміялись, але зараз це не ображало Юхима.

коли геть зовсім смеркне, комбайн при світлі фар кружлятиме, врізаючись в пашню. Юхим залишив бригаду і вийшов на межі. По дорозі до МТС пройшов повз ділянки інших агрегатів. Ділянки кавило, як робота в товаришів; мав би зайти, розпитати, але не коли. Три кілометри путі пройшов — і не помітив; ось і дворики станції. Спустіле, і здається надміру широким. Сорок три машини виїхало звідси на колгоспні лани.

Якусь хвилину, стомлений швидкою ходою, Таракута стояв у коридорі перед кабінетом директора. За дверима чулись гамінкі голоси, раз - по - раз дзвонили телефони. Хтось голосно з надривом, традиційним — «ви слухайте» — викрикував привітання комбайнерів, назви колгоспів і цифри гектарів скошеної пашні.

— «Таракута Юхим», — почув комбайнер своє прізвище. «Таракута», — прокричали у телефон. Юхим відійшов від дверей. Заходити до кабінету зараз було незручно. Відступив крок, другий, хотів вийти геть з приміщення. Але двері розчинилися навстіж, до коридору ввірвалось сліпуче світло.

— Юхиме, заходь, — покликали з кабінету.

— Про вовка помова, а він ... — додав хтось жартівливо.

Зніяковілий від раптової, невчасної появи, Таракута пробіг очима по обличчям присутніх. Привітався.

— Сідай, Юхиме, розкажуй про косовицю, — запросив радо директор станції. Хтось підсунув стільця.

— Я, власне, до товариша інструктора. Ми домовилися з ним. Таракута пішов назустріч Астахову, добираючи в умі слів, з яких би краще почати довгождану розмову.

— Почекайте одну хвилину, — попросив Астахов, — ось закінчу передавати до газети відомості про наслідки першого жнив'яного дня ... А покищо, прошу, скажіть, товариш Таракута, як ви домоглися таких прекрасних наслідків — рекордної цифри укосу ... цікаво, дуже цікаво.

Скороходово. МТС. 1939 р.

Степан Крижанівський

Не б на землю не ступив радянську, —
Харізь її своєю назвою ...

Приморським городі Бердянську

Край моря синього живу.

День - у - день шумить Азовське море,

За Дуна вітер подима,

Здається — ні злости, ні горя

В цілім світі не було й нема.

Виноградниках важучі грона

Виноград спускає до землі,

А на морі — на Ростов над Доном —

Теплоходи майорять вдалі.

Виском сонця щедро осіянна

Мале в тиші піщаня коса ...

Звідтіль, з далекого Хасана,

Якже лунає військова гроза.

Вім гримить! Іде гроза війною

Уже півсвіта обніма.

Справді - бо — ні тиші, ні спокою

В цілім світі не було й нема!

В чутті години грозової,

У незвіданім передчутті

Заспішив я в дивнім неспокої

В рідний край, де тихо в самоті
Мати дні старечі доживала.
Знов мене в дорогу понесло.
Я дививсь, як далі пролітали
І годинам загубив число ...

Синім полум'ям горять зірничі.
Зорі падають, лишають слід,
Поспішають чудернацькі птиці
Не на південь, а на схід, на схід ...
Курява встає в степу сухому.
Поезд поспішає на Херсон,
Поспішаю з ним і я додому,
Забуваючи утому й сон.

Так мене без загадки й догадки
В рідний край тягнула і вела
Через зупинки і пересадки
Сила материнського тепла.
Щоб до рідної землі припасти
І до теплих матері грудей,
Щоб піти в незгоди і напасті,
Зачерпнувши сили, як Антей.

Харків. 1938 р.

Докія Гуменна

ЖАДОБА

1. РОМАН

Що за дівчина йде просто на мене й не думає звертати з дороги? Он воно що, це сліпа! І сліпі є в нашому санаторію.

Дівчина йде й сміється якоюсь безтурботною усмішкою. Ці сліпі мене завжди цікавлять своєю особливою душевною структурою. Навіть моя дисертаційна робота на придбання ступеня кандидата медичних наук має психологічний ухил. Адже не диво: сліпі позбавлені одної з найважливіших функцій—відчуття зору, і натомість в них розвиваються якесь інші функції. Буває щось подібне до гіпертрофії—дотику, нюху, слуху—і це створює в сліпій людині якийсь інший світ, не менш багатий і різноманітний, ніж у звичайної людини, з нормальними органами відчуття.

Треба мені з нею познайомитися. Сліпа, а сміється! Можливо, вона піддається лікуванню,—побачимо. Або, може... але ні, ця операція небезпечна... Покищо жодна людина не зазнавала такої операції й піддати отаке дівчисько цьому неперевіреному експериментові, а потім воно знов осліпне,—це надто жорстоко.

2. ФІОНА

Ще тільки півгодини тому буйна радість охоплювала мене, а тепер, я обтяжена самотністю, повертаюся з ідальні. Чому я така обділена природою? Хіба вона має право так насміятися з мене? Півгодини тому, коли я грала собі на роялі в клубі, а мене обступили люди, я почувала себе в піднесеній атмосфері, знала, що й я потрібна, що й я не даром живу. Так мені захотілося бути серед широкого товариства—і тут я ще гостріше відчула свою самотність. Коли ж природа мене пограбувала,—нащо дає такі жадання, які ніколи не здійснюються? Яка мука:—знати, що життя не для тебе!

В цю мить хтось підхопив мене під руку.

— Швидше, швидше! Зараз буде дощ, та ще й який дощ!

Справді, вдарив грім,—завдигтіла й лопнула небесна півкуля.

Я з моїм невідомим знайомим побігла, якомога. Добігли до якоїсь веранди,—добре, що й так, бо дощ як ринув!

— Ви мене не впізнаєте?—запитав мій несподіваний товариш, коли ми віддихалися від бігу.—Пам'ятаєте, ви грали Турецький марш" на клубній веранді, а я вам підсвистував...

— О, то це ви? У вас так чудово виходить, краще за який інструмент...

— От бачите, впізнали!—радісно відповів він.—Мушу ж вам сказати, ви так любовно кладете пальці на клавіші, що часто задивлявся. Пробачте, ви давно вчитеся музики? Ви вимоучка? Так ви талант...

Це слово боляче різнуло мене. "Талант"... Мені завжди боляче, коли мені так говорять, бо ці слова нагадують мені, що з мене був би в чомусь талант, коли б я не була сліпа...

Так ми познайомилися й подружили.

В атмосфері курортній ми були чудна пара. Ставний лікар-систент і вихованка з будинку сліпих. Я була горда своїм невідступним другом, а він, як потім мені стало ясно, мав свою мету.

Ця дружба оповита була якоюсь солодкою романтикою. Він знаходив собі втіху ходити зо мною по лісі, по горах розповідати, що він бачить.

Ліс позолочений сонцем. І темнозелені химерні контрасти? Як же це так? Зелене може стати золотим?.. Ага! Сонце розсипалося на скалочки й кожна скалочка ще на мільярди. А тепер ми виходимо з найгустішої стежки до урвища й перед нами раптом Дніпро. В Дніпрі плывуть білі хмарки. далекому небі губляться ліси...

— Мовчіть, Романо, бо мені заздро вас слухати. Я ніколи-ніколи цього не бачитиму!..

— І всього тільки маленьку операцію в дитинстві,—задумано говорить він.—І ми б з вами зараз оце вдвох дивилися на безмежні краєвиди.

Я чогось затремтіла.

— А тепер цієї операції зробити не можна. Яка недосконала ваша наука!

— Це мені дорікання? Ой, Фіоно, яка ж ви несправедлива!—журих Роман.—Хочете, я на вас зроблю експеримент? А ви візьмете та й помрете—і вийде, що я вас убив.

Я думала, що це були добродушні жарти. А він ще й питає:

— Ну то що, згода?

— Хіба я смію про це думати?—відповіла я цілком серйозно.

— І так би й померла? І не побоялася б болю?—допитувався Роман, переходячи на "ти".

— Не треба гіршого болю як є.

Я обернулася до нього з надією. А може ще можна мені

ту операцію зробити, може ще не пізно? І в нападі раптової розпачу, я вхопила Романа за руку:

— Романе, ви повинні мені допомогти! Ну скажіть, куди мені податися, що мені зробити, щоб мене взяли на операцію. Хай спробують, мені себе не жалко. А скільки ж без мене буде щасливих, якщо операція вдасться!

— Ти мені нагадуєш одного вченого, який, щоб дослідити, що почуває вішалник перед смертю, наказав своїм помічникам себе повісити і зняти через п'ять хвилин.

— Це був справжній герой, — вирвалося в мене.

— От. І виявилось, що вішалник зразу тратить свідомість, — смерть легка. Та не в цьому суть. Вченому треба було знати скільки часу живе людина після моменту повішення. Через це він першим дослідом не задовольнився й сказав повісити себе на десять хвилин.

Я слухала, затамувавши дух. Мені так зрозуміло було, що керувало вченим. Це була жадова, якої не залякала смерть. Щоб добитися результатів того, чому він присвятив себе, він не зупинився ні перед чим. Отака повинна бути справжня людина! — Ну, і що, і що?

— Нічого. Після третього разу, коли він наказав повісити себе на п'ятнадцять хвилин, в нього вже замирав пульс — і думали, що він помер. Звичайно, полякалися... Але він, все таки, не помер.

— От! І я б зробила точнісінько так, як цей учений, — урочисто сказала я.

Він нічого не відповів, а почувалося — щось не договорив.

Після однієї з таких розмов Роман став дуже серйозний, навіть суворий. Що ж він мені скаже?

У мене замирало серце, коли я слухала такі його слова. — Тільки я прошу, Фіоно, вислухати мене до кінця. Я Фіоно, хотів тебе використати. Не ображайся, я саме так і сказав. Те, що я потоваришував з тобою, все те, що я говорив тобі, — для того, щоб схилити тебе на злочин. Хай зараз назву це злочином, ти потім зрозумієш цю назву.

Він говорив, а мое серце заволокло густою тугою. Виходить... Виходить, якийсь розрахунок керував його приязню до мене. „Використати хотів“... І такий гострий жаль стиснув і вдарив у саме серце. Що ж це за біль? Хіба може сліпота виходити за грані мрій?

Але що ж він говорив далі? Просить дарувати йому, — від свого наміру відмовляється, він не може штовхнути мене на цей безглуздий вчинок, йому мене надто жаль.

— Подумай, Фіоно, я хотів на тобі експеримент зробити. Я давно вже шукаю об'єкта, який би згодився на цю, безумовно засуджену найкращими офтальмологами, операцію. Я маю підстави твердити, що така сліпота, як твоя, може

ти вилікувана. Але ж це ризик, — як же мені різати тебе, що кроля, таку милу, сердечну дівчинку? Коли подумаю про тебе, — мое серце повне ніжності.

— Романе, ви не ніжний і не чулий, а жорстокий, — майже кричала я, почувши ці слова. — Що значить оце мое життя?

— Але ж я збрехав тоді: вчений не ожив! — грубо перебив Роман.

— Хай і я не оживу; однаково, ви повинні це зробити. Краще бути кролем, ніж боягузом!

Я благала і вимагала водночас, але Роман твердив одне: — Ні, цього не може бути! Не може бути цього!

— Вам жалко мене. Неправда, ви боягуз, ви нещасний боягуз, ви раб своїх власних переживань! — згубивши ввічливість, говорила я. — Людина, яка пильнує тільки свого інтересу, ніколи не зробить великого.

Є сила, що не передається в слова, яка підкоряє волю того, кого народиться, яке підкоряє інших. Вона, як лавина, все вимає на своєму шляху. Все повинно впасти перед нею.

Ця сила — жадова.

3. РОМАН

Прекрасний екземпляр для моєї теми! Які раптові зміни настроїв — просто без жодних переходів. Я ще такого не постигав у своїй практиці. Тільки чи можна це зв'язати дефектом зорового нерву. А от дослідимо! Я сказав би, що в Фіони гіпертрофія не стільки дотику та слуху, як емоційності. Вона вся без останку входить в своє почуття, тому нема ніяких переходів. В неї навіть є термін для цього — жадова. Як я її не лякав різними жахами! Розповів про професора, що для експерименту не пошкодував життя, — не пошло. Розповів про випадок, коли сліпому повернуто зір, потім людина знов осліпла, — і вся трагічність цього випадку не залякала її. Що ж, може спробувати? Цікаво, що може вийти з цієї людини?

Така конституція може обіцяти все. З таких людей, мабуть, виходили Марії Магдалини, або авантюристи, здатні на всякий ризик. Може з них виходили скнари, — Шейлоки і „скупі рицарі“. Міг би з неї вийти й великий музикант, — саме така вдача підіймає людей на творчість. Але, на жаль, їй вже двадцять років, а в цей час починати для музиканта пізно...

Ні, не буду я порушувати її спокою. Хай собі живе в своїх мареннях. Для неї краще, що вона сліпа.

А все ж цікаво, що з неї могло б бути, коли б їй дати зір? Це ж був би мій власний твір.

Мені здалося, що це вже не раз мені снилося, що я вже переживала таке, потопала в цьому суворому спокою чистоті. Все кругом було видзеркалене, вишліфоване, сяяло, іскрилося. Все це було так, як я уявляла.

Терпляче лежу я з забинтованою головою. Мені є про що подумати й я охоче виконую вимоги лікарів і не заперечую проти пов'язок.

Перше, що я побачила, це був Роман.

Їх увійшло до палати троє й серед них я впізнала давно знайомий мені голос. Другий голос був літньої жінки. А третій, напевно, та відома професор-офтальмолог. А третій був грубий бас — якогось товстуну. Розмова йшла про мене. Мене, очевидно, мали розбинтовувати, а мені було навіть і байдуже. От чудна хвилина! За мить я вступлю в справжнє життя, а складаю з голосу портрети і вдачу незнайомих. Очевидно, радість приходить некликана. Так досягати й, добившись, так збайдужіти!

Мене розв'язали, правда, тільки на одну хвилину. Хоч на цю мить в палаті зробили півтемряву, — але до чого ж людина схожа на свій голос! Роман був точнісінько такий, як я уявляла собі з голосу: енергія й життя зосереджені в блакитних, з ніжним полиском, очах. Через очі не можна було заперечувати проти трохи виснаженого, прив'язаного й загостреного обличчя. Здається, вся радість моя перебралася в ті блакитні очі.

Але мені не дали довго роздивлятися... Мене зразу ж забинтували знову, а самі (хитрі!) почали вітати один одного. Перемога, небувале досягнення, успіх світового значення! Їм добре, а мене зав'язали!..

Коли ті пішли, Роман блакитно говорить:

— Так ми з тобою, Фіонко, давні друзі! Ану, заспівай мені „Ой, під гайком, гайком...“

— Під яким гайком?

— А ту пісеньку, що ти співала, як маячила.

Але ж я не знаю такої пісні!..

Роман довго й пустотливо сперечається зо мною, що я таку пісню знаю і, нарешті, не витримує. Йому дуже цікаво, хто мій тато і хто моя мамо.

— Мій тато — дитячий будинок і мамо — будинок... А я знаю, хто?

Тоді Роман каже:

— Ну, то я знаю. Слухай но, лишень. Ти лежала вся в білому, вся перев'язана після операції і співала:

Ой, під гайком, гайком,
Гайком зелененьким,
Там орала дівчинонька
Воликом чорненьким...

Ти співала, і маячила в жару, а я сидів біля тебе й надушено міркував: де я вже чув раз, що ти, саме ти, співала пісеньку? І пригадалася мені одна напівзабута картинка. Ярмарок майже роз'їхався. По всій ярмарковій площі, стояли вози, золотиться під призахіднім сонцем солома, розсипана пашня. Де-не-де ще стоять вози. Їх господарі надолужують біля сидух з самогонкою, ковбасою, холодами та іншими стравами для ярмаркових. Там і моя мати закупає могорич. Ми з нею гонили сьогодні продавати бичка той могорич, пам'ятаю, тривав щось до смерку. Я сховав торбу гостинці — гарні, розмальовані червоною фарбою, і пшеничні коники, — заздалегідь уявляв, як то стішатися й Василько... Я собі мріяв. Мама й мені вділила чималий снік ковбаси, і настрій у мене був підходящий.

Поруч нас розпивають такий могорич, аж пір'я летить. Поруч того лірника: „Грай веселої, веселої!..“ Впіймали цих старців, напоїли їх, щоб грали, а вони не вміють веселої, тільки сумної грають. Старець уже впився, та штовхає під старчиху. Ніяк не вгодять!

Мати, як уп'ється, то зараз плаче. „Оце, люди добрі, ми тут чи гуляли, чи ні, та й додому якось доберемося. А куди ми бідним старцям іти? Наштовхають їх по цих ярмарках, може де й наб'ють... Ой, горе, горе...“

І плаче.

Тітка, що купила бичка, жалю додає:

— Ще літом так-сяк, десь і під колою переночують, а зию ж ніхто й у хату не прийме. І то треба такому ще й дітьми заводитися. Чи ти ба, як викаблучує!

— Чие ж то воно? А нехай бог милує! Чи ви бачили таке? Мати й плакати покинула, так задивилася на малесеньку анціористку, що розвеселяла юрбу пізніх ярмаркових. Дівча оків трьох-чотирьох, само ледве на ніжки сп'ялося, а вже вже танцюристе. Воно танцювало й само собі приспівувало: „Ой, під гайком, гайком...“ Отак ти виручала колись своїх батьків, що не вміли веселої!..

Роман замовк. Мовчала і я. Мені інколи ввижались такі картини, як оце розповів Роман, але я нічого ніколи не пам'ятаю. Так він гадає, що я й є та сама дівчинка? От який мені шлях стелився: по селах та ярмарках жебрати. Яє то химерне щастя: коли воно є, людина його не помічає. Однаково, коли здоров'я. А я жила в будинку сліпих і не помічала, що щаслива! Але почекайте но...

— Романи, ви, здається, сказали, що та дівчинка була вишва. — Сама ти дівчинка! От через те ж я запевняю, що з неї вироста ти.

Я раптом так реально уявила себе маленькою жебрачкою, що справжня реальність здалася мені казковим сном. Інстинк-

тивним рухом я шарпнула на голові бинти, щоб побачити себе, побачити небо, і головне, пересвідчитися, — що ж дійсно є?

Але Роман попередив мене таким енергійним жестом, а рука моя вдарилася об бильце.

— Руки поодбиваю, — жартома попередив він.

5. РОМАН

Все йде якнайкраще! Незабаром наша хвора буде танцювати зо мною вальс. Боюся тільки, що уявлення завжди відчищене від додаткових елементів, які бувають у житті, і додатки будуть бентежити на початку цю безкомпромісну вдачу. Ну, та в неї досить розуму, щоб увійти в життя таке, як є!

Що мене в ній приваблює — це невичерпне, незакаламучене джерело ширості. Здається, я навіть закоханий у свою хвору. Але що я її вивчаю, то повинен зберегти об'єктивність.

Як же поведеться тепер мій твір?

6. ФІОНА

— Що це таке? — питає мене сестра.

Я не знаю. Сестра каже, що це в вікно видно небо. Небо! Так от яке ти, небо!

Мені здається, що я трохи одурена, бо воно повинне бути трохи небесніше, цебто, синіше.

— А це?

Мені показують тоненьку паличку. Я не знаю, що це за річ. Беру в руки, обмацую — й радісно кажу:

— Це — олівець.

— А це?

Я теж не знаю. І тільки тоді, коли мене підводять до невідомої речі, я обмацую її й кажу:

— Це стілець.

І так усе. Я не знаю на вигляд жодної речі і для того, щоб дати їй назву, я мушу її обмацати. Все, все треба наново вивчати! І це так цікаво!

Одно тільки: кольори здавалися мені в сліпоті яскравішими й багатшими. Мене образило небо в вікні тому, що воно було білувато-блакитне, а не густосинє, як я уявляла собі. Мене образила верхівка дерева, яка заглядала крізь те ж саме вікно. Вона не повинна бути така запорошена, — свіжозелена повинна бути.

Але перший мій вихід на повтря в сад розв'язав це розчарування, бо там були дерева таких кольорів, яких мені тільки заманеться: і блідо, й ніжно, й густозелені, й різкожовті.

навіть, як жар, червоні. Отака вона, рання осінь, час буйання кольорів...

Коли я виписувалася, мені подали якісь закандзюбені чепчики, якусь побілілу від сонця кофту, невиразного кольору стину.

Я просто обурилася.

— Заберіть від мене ці ганчірки! Що ви мені принесли? Санітарка здивовано подивилася й нічого не сказала. Хворих не можна дратувати. А мені з досади хотілося заплакати. То я ходила в цій незугарній жакеточці, в цих кошмарних карбанах? Носила на голові оцю ганчірочку, яка колись, мабуть, була червоною? І то мене такою бачив Роман та й до мене говорив?

Тільки через одержу я не вийшла того дня з лікарні.

Минали дні.

Мені важко було спгавитися з тією навалою нового, незрозумілого інколи, яким засипав мене мій зір. І то є стільки речей, які треба пам'ятати, і то всі речі мають свою назву! Найперше — треба було вчитися грамоти видющих, бо я знала тільки грамоту сліпих. Так і хочеться попробувати слово дотик, але на дотик нічого нема. Я не знала як мені спгавитися з цим усім. Бувало, я мусила кілька днів не виходити з худи, щоб оббутися з тим, що бачила.

Роман мусить мене часто водити до театрів та кіно. Правда, мені треба дуже просити, бо він каже, що на перших порах не можна обнатужувати свій зір.

Та коли б тільки ця пристрасть до видовищ — менше з тим. Але тут нова риса з'явилася в мене: я втягнулася в етужну убір. Я так любила роздивлятися на кожну гарно одягнену постать з вуличного потоку, так хотілося мати собі це все. Я палко мріяла про переливчастий шовк, якого мене ніколи не було, про кольорове взуття, якого в мене теж ніколи не було...

Пам'ятаю: пішла я вперше купувати собі панчохи. Думалося купити собі одну пару, а принесла я додому аж півдюжину. Отака ненажерна!

Я кидалася на все кольорове, гарне. Спинулася перед кожною вітриною, особливо де були чудові модельні сукні. На вулиці мені хотілося всі квіти, які я бачу, забрати в оберімок і нести до себе... Отака ненажерна!

7. РОМАН

Ці несподівані результати лікарської практики можуть хочого збити з пантелику! Хто б подумав, що з моєї романтичної сліпоти Фіони, з таким діапазоном ширості, яка й мене осліпила, — хто б подумав, що з неї вийде запопадлива хатня господиня.

Правду казати, спочатку я боявся, що дівчина моя потоне в кольорових ганчірках. Дивна здатність захоплюватися! Каже, що непотрібна краса одягу. Ну звичайно, що естетична притаманна культурній людині, звичайно, що одяг характеризує наш культурний рівень! Але дозвольте, коли ви сидите без обіду й несете до хати шовк та всякі там „крепрозмарины“ то це вже потворно, а не естетично. З цікавості, що то будувалося? Я її не спинав, невже моя щира Фіона, така смілива й рішуча, знайшла своє життєве призначення в марнотратстві та капризах люшिकाх.

Не хотілося б помилитися, — думав я, — але мабуть це естетичний властивий такий емоційній натурі, як моя Фіона. Вона закарбувалася першим, що трапилося на її шляху. Це пройде.

І я не помилився. З'явилися наші дітки — Електра й Беатріче — забуті стали звички пустої модниці, а народилася хатня господиня.

Хоч, як об'єктивний спостерігач, я розчарований, що мій твір виявився таким тривіальним, але, правду кажучи, краше дружини, як Фіона, не знайти. Вона звилася вінок затишності, і я до цього часу не знав, що це підвищує тонус працездатності. Діти ростуть під її невсипущим доглядом. Чого мені ще треба?

8. ФІОНА

Романові, моему чоловікові і батькові двох дітей — близнюків Електри й Беатріче, подобається, що я аж тремчу за своїм гарним. Інколи мені здається, що він не тільки потурає мені, а навмисне підбиває на дороги, елегантні речі.

Давно відійшли ті часи, коли я жадала щодня мати щось нове, щось надяскраве... Я дбала тепер створити собі й своїм сім'ї красивий побут.

В нашій квартирі все було до смаку дібране, все прибрано, соване, бо я й тут була вірна собі до кінця, і в хатній метушні я проймаюся пристрастю перевершити саму себе.

Все було, тільки нічого не залишилося з мого внутрішнього багатства. Я в цій метушні зубожіла й залишилася з самим життям, рущим невдоволенням. В мене було все й мені було скучно.

І от він неминуче прийшов, цей день.

Це було ввечері. Роман сидів за своїм робочим столом, працював. Зелений абажур збирав усе світло над столом, речі в кімнаті, в інтимній пітьмі, здавалося, провадили тиху сумирну розмову. Діти спали в сусідній кімнаті.

Книжка лежала в мене на колінях, я дивилася перед собою й нічого не бачила. Мені не читалося. Мені було скучно.

Що б я робила зараз, коли б я була в будинку сліпих

гарне було життя! Жилося й працювалося, було ця праця, давала. І для себе був час, хоч здавалося, що він розбитий всякими невідкладними справами. А чого не вистачало особистому, те домальовувала уява чистими, ясними барвами. Було повне життя.

А тепер ось і час у мене є і мені він непотрібний. Мені не потрібно.

Що ж виходить? З'явилося інтимне, а життя спорожніло, межилось двома кімнатами й кухнею, роздробилося в хатній метушні й за межі її не виходить... І так до самої смерті? Варто було міняти нещастя сліпої на щастя видющої?

Діти? В цю хвилину я зовсім забула, що в мене є діти. Діти! Мені серце крається, коли дитина заб'ється, але дуже то я зовсім забуваю за них, наче моє життя не зв'язане з ними найміцнішими нитками. Крім дітей мені треба ще чогось того, що в мене було й чого тепер нема.

Я знову починаю читати, тільки, прочитавши сторінку, нічого не зрозумівши, я машинально згорнула книжку й підійшла до Романа. Сіла на спинку його крісла.

— Романе, нам треба взяти з тобою розвід.

— Що? — неуважно запитав Роман, не дослухаючись. А потім зовсім іншим голосом перепитав:

— Що таке?

Це було так дико. Ми з Романом жили надзвичайно дружно й мирно. Я з великою повагою ставлюся до його наукової роботи. В цьому він знайшов у мені вірну товаришку. За всяку ціну дбала огородити його від усяких турбот, і він дав суспільству все, на що може піднятися його талант окуліста-митця. А він знав, яка я була вдячна йому за нове, щось надяскраве... Я дбала тепер створити собі й своїм сім'ї красивий побут. Я ж могла примусити мене вимовити такі слова?

— Я кажу, що нам треба взяти розвід.

Він іще й досі був далекий від того, що я казала, і тільки зміхнувся своїми добренними блакитними очима та й хотів звернутися назад до своєї роботи. Але слова, проказані наразі, дійшли, нарешті, таким змістом, як я того хотіла.

— Що це значить? — стривожено запитав він. — Звідки ця ідея залетіла в твою голову? Пробач мені, може я до тебе не уважно ставлюся, може ти нудисся?

Він довго дивився на мене уважно й допитливо.

— А може тобі що інше здалося? Мені нема чого від тебе вимагати. Скажи мені, чого тобі не вистачає?

Ось такий він чуйний, щедрий на все, ладний собою пошертувати, якби треба було.

— Я не можу далі жити таким життям, — тільки й знала я що сказати. Справді, що можна було заперечити на

його слова. Все, що він казав, було правда. І воно загнало назад те, що назріло в душі, що владно вимагало слова. Слова такого не знаходилося.

Роман оглянувся по кімнаті.

— Мені здається, що в кімнаті цій не вистачає рояля. Правда?

— Ні, рояля не треба. Пустити мене.

— Куди ж тебе пустити?— всміхнувся він. Він уже застогнав після несподіванки й прибрав свого звичайного добродушного поблагливого тону. Ах, ця мені поблагливість!

— Я в ролі домашньої хазяйки задихаюся,— скрикнув він.— Ти йдеш уперед семимильними кроками, а я... Ну, скажи мені чого я видюча? Для домашнього кубла? Та краще усього цього не було,— була б я собі сліпа громадянка, сліпа, та корисна була б. А тепер хто я? Жалюгідна утриманка.

Діти? Що ти мене дівчатками умовляєш? Мені болить серце, що я не вмію їх виховувати, як слід. Я їх надто люблю і тому не знаю ніколи міри. Оці повсякденні запихання рота „Беатріче, їж!“ „Мамочко, ну я не хочу!“ „Іж, кажу тобі, дам лупки!“ Дівча починає плакати, або визиритись: „Не хочеш твоїх яблук, набридли мені твої яблука!“ Пхаєш дитині в рот і дитина реве, і я не знаю, як краще, чи щоб дитина була голодна, чи силою її заставляти.

А хіба ми так росли? Хіба так повинна рости дужа, міцна людина, яка повинна сама собі творити свою долю? Це ж дівчатка, їх же треба виховувати відважними, витривалими, ласими на даровий хліб, на паразитарне проживання. Я й сама, знаю, захоплювалася кожною гарненькою ганчіркою. А що бачу, що не так їх виховую, що по-дурному — то панькаюся з ними, то кричу,— хай лазять, рвуть свої платтячка, ламають свої цяцьки, валяються в піску,— хай розвиваються. А в мені, з великим змистом,— я ж хотіла, щоб життя моє вбрало виходить— не сядь, не стань, не грайся. Поки не нагрівся одіялець, я не наважусь їх вкласти спати. Одно слово — впадь, пороше, на моє хороше“. Я тремчу над ними і через це все виходить не так, як треба.

Встаєш ти: „Фіоно, а які мені сьогодні шкарпетки взяти? Тут гудзик непришитий. А може мені не цю сорочку взяти? Де моя краватка?“ Ти прекрасний друг, але ти не помічаєш, що ти без няньки не можеш. Як остогидли мені оці шкарпетки, оці безмежно дрібні турботи, серед яких я живу! Я вирішила, росла в дитячому будинку і звкла до гуртового життя. Може не все і не так добре, як у видючих у нас виходило, але що за цікаве життя було! Там у нас і змагання було, і спорт, і суботники ми влаштовували, і лекції нам читали. Я жила там як кожен громадянин Союзу повним громадянським життям.

Я довго кріпилася. Я пробувала все. Спочатку я думала, що як я механізую свою працю домашньої хазяйки, то все

гарзд. Але я вже все, все зробила,— придбала електричну каструлю, праску, плитку, чайник,— все що не є нічого не допомогло. Думала, от звільнюся, буду також щось робити, кудись ходити, а не тільки в хаті кублитися. Тільки нічого з цього не виходить. Хатньої роботи ніколи не перебиш, хатній клопіт з'їдає весь мій час і не видно моєї роботи.

А ти думаєш, що мені рояль допоможе! Ні, не закриє він порожнечі.

Ти, наприклад, ніколи не поцікавився, чи я хоч коли вийшла з дому в свій день мала.

В мене скарг вистачило б на цілий день. Але Роман по-доброму всміхається. Видко він ані трохи не вдумується у серйозність того, що я говорила.

— То нащо ж розвід? Ми візьмемо робітницю й усе буде гаразд! Ти тоді зможеш піти десь працювати, або вчитися. Можеш узятися до цієї самої музики, про яку ти, природна зикантка, так презирливо обмовилася. Нащо ці трагічні проживання, коли можна все це без болю, просто розв'язати. Не тільки визнаю твою рацію, я горжусь тобою, що ти наочно оцінила свою роль і хочеш знайти місце в житті, до якого належиш саме тебе.

Мене схвилювали його слова, чи не більш за мої. Він сказав це так, що я раптом видобула ті слова, яких не знаходила й для себе.

Мені остогидла ця безплідна метушня. Смішно й бридко мені, коли пригадаю, як я бігала колись за кожною дрібницею, захоплювалася кожною гарненькою ганчіркою. А що мені все кругом мене, як не та сама метушня? І це робила я, з дитинства плекала мрію мати життя з великими вчинками, з величчям, з величчям змистом,— я ж хотіла, щоб життя моє вбрало досвід людства, щоб подивитися, чи є кінець жадобі людини творити, розвиватися й рухатися вперед.

А що вийшло? Двох дітей маю, та й тих не вмію виховувати як слід. Яка внутрішня порожнеча, яке непотрібне життя в цих рамках хатнього побуту!

Чому ти, Романо, так поблагливо дивишся на мене? Дуже, дитина цяцьку розламала та й плаче? Ой, гляди!..

9. ФІОНА

З чим зрівняти ці неповторні хвилини, коли вискакуєш о півній годині на бадьору вулицю. Такі самі тіні, як ти, біля мене і я знаю, куди вони біжать!

Неповторні години передробітні, коли прогував другий гудок і в чеканні третього, розкладаєш свої інструменти: молоток, „кусачку“, терпуг, шайби, штихти... В роботі непо-

мітно запалюєшся, якась ненажерність до роботи опановує тебе, і ти несподівано застаєш обід.

Новизна становища мене окрилює. Я почуваю себе просвіченою природним слюсарем. Правда, я вже встигла повідбивати соплемолотком пал'ці, але на ці незначні рани я дивлюся з гордою відчуженістю, це талант без умінь. Кажіть, щоб стати добрим слюсарем треба кілька років. Це для мене дуже довго. Тому мені здається, що гудок кінчати роботу — завжди завчасно.

Що ж роблять удома мої малі? Гай-гай, куди щез той затишок, що я ним так колись пишалася! Прийдеш додому — постелі не заслані, посуд вчорашній так і стоїть, Поля — робітниця — не дасть ради дітям. Дівчата похудли, зачухверіли. Електра стала дуже нервова, все плаче. В квартирі чимось завелось стільки пороху, чомусь всі речі не на своїх місцях — наче після погрому.

Тоді я забуваю свій радісно-святковий настрій, яким мене окрилює робота і заходжуся біля прозаїчної хатньої турботи, щоб хоч трохи пристосувати цю комору для життя, поки прийде Роман.

Тільки не завжди мені це вдається. Інколи затримаєшся на зборах, думаєш, капелюк посидиш, а воно вийде й з тебе всім пізно. То повернеться якась нарада, то гурток якийсь, цікаво зостатися.

Одного разу приходжу — застаю Романа з купанням дівчаток.

— А де Поля, — питаю.

— Поля в школу пішла, — не дивлячись, відповів Роман.

Так, правда, я й забула, що в Полі сьогодні школа!

Роман діловито порався і ніби не звернувши на мене уваги, Треба було добре знати Романа, щоб зрозуміти, — та мене це одурило. Я відчула, що він на мене лютує, кипить.

Тільки ж не відчула я себе винною. Невже в тому моя провина, що я дозволила собі прийти пізніше? Мої справи те ж чогось варті, не тільки його. Зрозумій, чоловіче, я живу не тільки відбитком твоїх інтересів.

Це був німий діалог, ми обоє про це й слова не промовили. Так почалася розколина в нашому родинному житті. Мені нулися мої добірні, смачні обіди, мені ніколи було з цим поратися — на базар ходити, варити. Я обідала на роботі, там само й Роман. Дітям Поля, як коли брала обід з їдальні, як коли варила. Поля не справлялася, це правда, але від неї не можна вимагати багатьох речей. Добре, що й Поля держиться, бо тепер дівчата не хочуть іти в хатні робітниці, а як їдуть то тимчасово, а потім влаштовуються на заводі, або йдуть до школи.

Дітей кінче треба було віддати в дитячий садок, всім було краще. Та тут я несподівано наштотхнулася на незрозумілий мені опір Романа. Все воно якось відтягалось.

чно, так, щоб вийшло по-теплому, по-широму, домовитися не шастало. І через це і через хатній розгартіш мені не хотілося навертатися додому. Виходило так, що я в роботі відпочивала від дому.

Все ж таки, хіба великий злочин зостатися на фізкультурному гуртку? Хіба ж я не мала на це права? Все ж таки Роман у вихідний день міг почитати белетристику, піти кукурудзу до товаришів, одно слово, відпочити. А я в вихідний день заходжувався мити, шкребти, прати, прасувати, — на роботу йти так, що коли б лягти, відпочити.

Я думаю, несучи на собі подвійне навантаження, — крім роботи ще й хатню працю, — я могла собі дозволити не пропускати занять гуртка підвищення кваліфікації. Хіба мені, робітниці машинобудівельного заводу, не треба знати, що я люблю, для чого і як я повинна робити? А потім, я вв'язалася в справу, яка повинна покищо залишитися таємницею. (А все ж таки, як би зацікавився Роман, коли б побачив мене в тому "одозлозному" костюмі!).

Що ж заважало Романові сказати свої справжні думки про впорядкованість нашого побуту? Він вважав себе надто передовим, щоб заборонити мені шукати власного шляху. Але сам не знав, коли пропонував мені працювати, — він і сам не знав, що йому теж доведеться зазнати перебудови... Вірю, Романо, важко перебудовувати себе!

Я й сама люблю ідеально затишну хатню обстановку, коли в неї ссе чистотою, скрізь заслано хрумками від крохмалюватертинками, квіти, лискучий паркет... Але що мені робити, коли для цієї заквітчаної затишності треба пожертвувати домашнім життям. Давай, Романо, візьмемося вдвох та створимо красивий побут. Невже ти хочеш, щоб я була добродієм, на якому розквітне цей, обом нам жаданий красивий побут?

А все таки, де вихід? Поля попередила, що вона нас скоро покине, бо вона йде на виробництво. Я не хочу кидати побуту. Роман не дозволяє відводити дітей до дитячого садка. В квартирі треба дати лад. Як же розвантажити побут, щоб не тяжів над нашою сім'єю, щоб був затишний і красивий, щоб кожен член нашої сім'ї почував себе радісно й щасливо?

10. РОМАН

Це чортзнащо таке! За що я не візьмусь — скрізь порох. Ніколи нікого цього не бувало! Гидко зайти в квартиру, не побачити нікого, що в ній працювати. Біда, коли в тебе жінка активістка! Дітей з носа соплі течуть, а вона думає тільки про свої справи!

Я розумію, інші жінки працюють, щоб поліпшити матеріальний добробут. А хіба я своїй сім'ї не дав всього, що

потрібне для заможного життя? Хіба Фіона не зобов'язана всьому, тим, що вона має, мені? Невдячна, вона забула, що вона мій твір!

Чого це я повинен водити дітей в якийсь дитячий садок, коли в мене є дружина? І не подумаю! Ось тільки Поля підійде від нас, буде сидіти Фіона вдома. Побавилася, ну й досить

11. ФІОНА

Одного разу я прилетіла, як метелиця, додому, влетіла просто до Романа.

— Ану, подивися, Романе!

І поклала на стіл значок ГПО.

Я мало не з першого дня на заводі записалася в фізкультурний гурток. Оце здивується Роман, як побачить значок! А що, як із сліпих то й не фізкультурниця? Ого!

Роман раптом зривається з місця. Важке прес-пап'є геть від себе.

— Совісті ти не маєш! По гуртках усяких бігаєш, а дітей не можеш доглянути. Подивися, на що вони перевелися!

Радості моєї як не бувало. Мені здалося, що мене хтось не Роман, ні, брутально штовхнув у груди. Тільки чим же я заслужила таку образу? І від кого?

Скільки потім прекрасних відповідей, ущіпливих, розважливих, юрмиться в голові. А в несподівану хвилину я роззубилася й не знала, що сказати. Що сказати?

Хіба ж я не казала тобі, що треба розвантажити побут?

— Так, — із запалом нагадала тут я. — Хоч я в твоїх очах і погана мати, а все ж я не відривала тебе від твоєї роботи, щоб ти допоміг мені їх доглянути, виховати. Я весь час позавоюю роботу віддаю дітям, а ти, всього-на-всього раз покупуєш їх, та й то не для добра дітям, а для того, щоб на чомусь зірвати серце. І все таки я не кажу тобі, що ти поганим батьком.

— Так ти хотіла, щоб я ще й дітей купав? — не стямився Роман.

— Ну чого ти не хочеш, щоб діти в дитячий садок ходили? Що може бути краще? Ти б їх відводив, бо коли я йду на роботу, їх будити ще рано. Я б, приходячи з роботи, забирала. А там якусь бабку знайшли б, щоб доглянула за квартирою. Це ж як гарно було б! Віддають же інші матері своїх дітей у дитячий садок і там діти прекрасно виховуються, розвиваються. Чого ти боїшся розвантажити побут?

Я думаю, Романові й досі соромно за свою вихватку.

— С-сукина ти дочка, — крикнув він несамовито. — Ти ж просто звірюка якась. Ні, звір і той не кидає своїх дітей, поки не виходить, не поставить на ноги. А ти хочеш підкинути своїх дітей, навіть і оком не зморгнувши. Ну, досить!

Вже надивився! З завтрашнього дня не йдеш на роботу. Як ні, то можеш собі забиратися на всі чотири сторони, тільки я й сам дам раду!

Невже це — передовий і чуйний Роман? І тут мені зробилося так тужно, наче я тільки що вирядила когось рідного в далекі-далекі краї назавжди. Ех ви, іскристі, блакитні очі! Рощавайте! Спогад про вас заховаю глибоко, глибоко!..

Хай! Хай я в твоїх очах така звірюка, що дітей комусь підкинути! Але ж ти тонка, культурна людина й користишся своїми перевагами, щоб скрутити мою волю. Ти не можеш замиритися з фактом, що я — теж повноцінна людина, не додаю до твоїх інтересів. Тільки якась там моя „повноцінність“ не існує для нього. Для нього жінка хоч уже й не „дитяча річ“, але, все ж таки, зручний додаток.

Ну, що ж! А я не хочу бути додатком, дарма, що ти — Роман, дарма, що мені треба шукати десь притулку, дарма, що ти мене думаєш розлучити з дітьми!

12. ФІОНА

Мене приймали на роботу, знаючи, що я дружина наукового робітника. Це мало якийсь зв'язок з тим, що до мене ставилися надто ввічливо, навіть залобливо. Ореол його наукового авторитету світив трошки й на мене. — Хто це така? — це — дружина наукового робітника такого. — А-а-а...

І от я вже не дружина наукового робітника. Я — невідома громадянка така то. Ніяких особливих відзнак у мене нема, крім того, що я ношу значок ГПО та часто мелькаю на різних гуртках. — Хто це така? — Та це там одна робітниця. — А хто чоловік? — Та в неї, здається, чоловіка нема. — А-а-а...

Це „а-а-а“ має зовсім інший характер, ніж перше „а-а-а“. Раз не зуміла забезпечити собі місця під захистом якогось чоловіка, значить невисока тобі ціна.

Невже я нікого не примушу поважати мене за мої властивості, а не за те, що хтось мене ушасливив своєю мужеською прихильністю.

Так часто думала я і, мушу сказати, я не мала рації так думати.

От зараз я вертаюся пізно вночі додому. Друга година, більшість людей вже спить першим сном. Де-не-де здиблеш запізнілу пару. Господарями вулиці — вантажні трамваї, що розвозять пісок, балки, каміння. Люди, які вивантажують ці вагони, з чудовою байдужістю не помічають мене, не кидають услід ніяких образливих реплік, не провожають зухвалим поглядом. От я можу вертатися пізно вночі сама додому й нікому не спаде на думку мене зачепити й пустити мені навздогін брудне слівце. Хоч я на образі нічим не могла б відпо-

вісти, і в мене нема нагана, щоб наставити його на напасники, але мене охороняє загальна повага до громадян, які черпають умови своєї праці ходять в надзвичайну пору. І я гостро відчуваю, що я ступаю по соціалістичній, радянській землі, бо ніде, крім на цій землі не відчуває себе жінка так вільно й так певно. Ідучи безлюдними вулицями я відчуваю себе неймовірно незалежною, однаково, що переможницею.

Власне, я ж і є переможниця. Місяць світить не інакше, як для мене, прожектори й ліхтарі на рогах зустрічають мене побижливо.

Тому, що цю перемогу я здобула власними силами, власним розумом, спритністю і тонкістю роботи.

Я так задоволена зараз із себе, що ладна проспівати собі похвальну пісню. Хіба не можна поєднати в собі й героїзму і співця героя, й масу, що захоплено дивиться на героя?

Я відчуваю тільки, що мені нехватає Романа. Як би ми не розійшлися, я б зараз прибігла до нього й відкрила б йому те, що було секретом для нього. А тепер це вже не секрет, бо факт.

Бо факт, що тепер я вже визнана електрозварниця. А вертаюся я оце з останнього іспиту, де визнано це спеціальною кваліфікаційною комісією.

Це вийшло само собою, просто.

Треба було раз, щоб у мене зламався рашпіль, а я не хотіла, щоб майстер цеху побачив. Що його робити? Може як-небудь припаяти. А в сусідньому цеху були ті сліпучі вольтові дуги, на яких я, під страхом осліпнути, ніколи не дивилася.

Ну, будь, що буде, піду попрошу, щоб зварили.

А зварювач, чудака, каже:

— Та візьми сама.

— Що ти, з розумом?

— Не святі горшки ліплять, — відповів він і кинув мені спеціаліста електрозварника. — А ну ж, побачимо, чи тобі личить в ньому?

Причепурилася я, а він тим часом зробив фаску, встановив міцно рашпіль, поправив мені окуляри. Смішки смішками, а як взяла я в руки електрода, то злякалася.

А зварювач підсміюється:

— Зараз вискочить вова!

Він викликав дугу легко й спритно. Спробувала я — перервалася, погасла. Але от вона вже не гасне. О, це то щось інше!

Електродна паличка була як віск. Залити нею мого рашпіль — скільки там діла! Але в мене воно не виходило, — зварювач каже: треба проварити. Не рада була, що взялася. Та раз взялася — треба до кінця довести...

От я сама собі й відремонтувала річ.

— Ну, бути тобі зварницею, — каже мені мій інструктор. — Ідуть з тебе люди.

І, дивна річ, я перестала соромитися свого „виробу“, а навіть записалася. А записавшись, кажу:

— Аж нікуди!

— Я тобі кажу! Навмисне тебе пробував. Нам не вистачало хлопців, от і вибираємо, котрих кмітливіших, на роботу.

Ось ми тебе візьмемо в роботу. Це й було те, чого я не хотіла колись казати Романові. Побула два тижні на пробі, після цього залилася в цеху. Нас зібрали цілу групу новаків, влаштували нам школу. Всіх процесів електрозварювання там навчали, та не всякий міг звернутися до горішнього шва.

Правду казати, горішнє шво найважче зробити, але через це найцікавіше. Тут вже відчуваєш метал, живеш з ним одним життям. Еге, це така кваліфікація, що „так собі“ робітником не можна бути! Треба бути тільки відмінним робітником.

А раз я відмінна робітниця, то вже тепер на мене ніхто не скаже: „А, це там якась“, а скажуть: „а, це наша електрозварниця“. От що значить кваліфікація! Тепер я вже не застрябля серед некваліфікованої маси, а маю своє власне обличчя.

А може зайти до Романа? Але тут я згадую його останні слова до мене: „Піди попробуй, поживи сама з своєю „повноцінністю“. Від клопоту за дітей я тебе звільняю, але сама на тебе зароби, живи як знаєш“.

Ні, до нього я не піду!

Він, очевидно, думає, що така кара дошкульно вплине на мене і я прийду з покаєнною, що не справилася з життєвими задачами. Ні, я до нього не піду!

Друже мій, я тепер вже можу заробити не тільки на саму себе, а й на своїх дітей, яких ти так „великодушно“ відсторонив від мене. Діти будуть жити зо мною, і я їх буду виховувати в дитячому садку, і радянський закон стане на мою сторону.

Як лунко відбиває мої кроки порожнеча нічної вулиці! Яка велика радість повноцінної праці розлита в цій ночі! Це мене все вітає з перемогою.

Що ж, Романи, хто з нас виграв?

13. ФІОНА

Населення пляжу живе своїми законами, які не діють на другому березі Дніпра. Найкращий костюм на Дніпрі — бронзова засмага, яка вдягає нас здоровою красою.

Коли приходиш на Дніпро, завжди забирається в душу жалість — чому я не згаяла тут, на цьому березі, весь свій вільний час...

Разом з законною для міста й недійсною тут одежею, скидаю з себе всі турботи і, вибравшись із гущавини бродячих тіл, перебігаю пекучий, як у пустелі, пісок, перепливаю Старий Дніпро, що омиває острів, і гублюся в задніпровських просторах. А коли б я подивилася на себе з високих міських гір, я себе не побачила б, тільки цяточку — далеку затоку до якої я оце зараз простую. Там — дитячий санаторій, де зараз живуть мої Електра й Беатріче, і я оце йду до них в гості.

І крім того, мені просто хочеться трохи побути самотньою, передумати добре як воно це все вийшло і піддати суворому судові себе — може це я винна, що ми розійшлися з Романом, що судилася з ним за дітей? Як би було гарно оце йти зараз з блакитнооком Романом по цих просторах! А може я його зустріну в дівчаток? Тоді я перша до нього підійду.

— А вчора в нас був татко! — З такими словами кинулися на шию мені Беатріче й Електра. — І татко казав, щоб ми неодмінно з тобою прийшли до нього, він нам щось має показати, гарне-прегарне!

Мені від цих слів прямо стало жарко, а дівчата розповідали мені далі силу своїх новин, що назбиралися від минулого вихідного дня.

Гарно ми провели день!

А надвечір я знову йду безмежними просторами і знову думаю про це все. Нащо ж Роман кликав мене до себе? Що він хоче сказати? І як би ми зустрілися тепер після суду? Чи ворогами, чи друзями? Ні, я, мабуть, перша до нього не підійду.

Я не помітила, як дійшла до миського пляжу. Раптом я опинилася в великому колективі. Колектив всмоктує в себе відразу і несподівано для себе відчуває, що живеш уже життям цього колективу, хай би тут не було жодної незнайомої людини.

Це — різноголоса гульлива юрба, де кожен поводить як йому заманеться. Кому набридла плавба, чи волейбольний матч, — знаходиться інша розвага. Розваг ніхто не організовує, проте тут сила масових розваг.

А на Дніпрі лебедом пливе моторка; мальовнича моторка з пласким дахом. На даху нікого нема, тільки один танцюрист із кавказьких гір в білому чекмені плавко і пристрасно в'ється в лезгінці.

Геть спід води йому грає музика. І якби ж то він сам танцював, а то і внизу, на нижньому поверсі другий танцюрист, тільки вже в червоному убранні.

Весь партер глядачів-пляжистів плеще в долоні, але то може вони плещуть не артистам, а декораціям? Цій річці, цьому величчю і, як фантазія, прекрасному миському краєвиду на задньому плані? І це справедливо. Чого варті артисти без такої декорації?

Раптом не один крик вихопився з грудей. З літака, що

зужляв над Старим Дніпром, випала паличка і прикувала увагу всього живого, що було на пляжі. Мені здалося, що я випала і грудкою падаю на далеку землю. І так здалося, хто розпаленим поглядом стежив за паличкою. Це вже була розвага.

Тільки одна мить — і паличка дивно розпустилася в нижній ліній дзвоник. Таких блакитних дзвоників росте в лісі безліч, але ніколи жоден з них не розквітає так блискучо-чудодійно, як ця квітка в небі.

Скільки в цю легку, як міраж, квіточку вкладено завзятого напору людської волі! Чи не тому вона приковувала увагу всіх?.. Чи не уявляв кожен з нас себе на місці парашутиста і чи не питав себе: „Що зараз відчуває та щаслива людина в небі?“

Парашут зробився великим-великим, зник за деревами лісового краю і не минуло багато часу, як пляж тріумфально зустрічав героя.

Слово честі, парашутист не знав, що йому лаштується така бучна зустріч! Він може обминув би пляж, щоб уникнути повторного літання, тільки вже без парашута, а за допомогою тисячі рук палких прихильників парашутного спорту. Це йому дуже загрожувало, овація ця не віщувала нічого доброго. Герой в небі — він розгубився тут і пробивався крізь плеті від прихильності юрбу поклонників, втягнувши шию в плечі і затуливши вуха, щоб не оглухнути від галасу на його честь.

Нам було жалко, що він так швидко втік від нас. Бо кожен з нас у душі хотів бути ним.

Це почуття мені добре знайоме. Так сліпі заздрять видючим. Коли я буду в небі, коли мені припадеться ще одно літання, відчуття літання, от тоді вже, може, буде завершення моїх жадань. А може жадобі нема кінця — впишу? Та, в кожнім разі, я тоді почуватиму себе гармонійною людиною.

А що ж, я не навчуся?

Навчуся, бо в мені закладена велика сила жадоби.

Я люблю сяйво вольтового луку, люблю своїх дівчаток, люблю (признаюся вже, тільки щоб він не знав) того відстаючого блакитноокого Романа, а хіба б я мала все це, коли б не дано мені хотіти досягати?

І через це нема буднів у моєму житті.

Ну, як же мені не мріяти про парашутизм, коли й моїм дівчаткам він сниться. Сьогодні в санаторії ми так сміялися! Беатріче цієї ночі впала з ліжка, бо їй снилося, що вона спускається з парашутом. А Електра, засинаючи, стиснула кулачки на грудях, щоб і їй теж таке приснилося.

Любі мої парашутистки! Ось я так само прикладаю руку до серця, міцно стискаю кільце, — мені зараз шубовстати з парашутної вишки, — а тут я бачу внизу вас: двоє діточок у

бузкових платтячках і з ними тато. І тато теж! Його я знаю по очах. Правда ж у нього надзвичайно сяйні очі, гризуть як сонце?!

Правда ж, він увесь час всміхається, тільки вже не по блажливо!?

14. РОМАН

Де моя шапка? Де моє пальто? Зараз біжу в редакцію давати додатки до Фіониної біографії! Як! Подати біографію знатної стаханівки, жінки-пілота, що без відриву від виробництва, маючи двох дітей, навчилася літати в повітрі, і не розказати, з яких вона низів вийшла? Це політична помилка, бо про те, що з жебрацького роду в нас можуть бути такі чудові люди, треба на весь світ кричати!

Портрет Фіони в газеті! Портрет моєї Фіони! Я добігаю до редакції, беруся за ручку дверей... І тут якась раптова думка примушує мене дверей не відчинити.

Так... Як же це я зісковзнув з своєї позиції об'єктивного спостерігача й не помітив цього. Ганебно сповз! І давно сповз! Ще тоді, коли розходився з Фіоною. Ти думаєш, що ти їй помагав стати знатною стаханівкою, коли примушував її сидіти вдома, коли гордовито вважав, що тебе виховання дітей не стосується? Тобі соромно було привести дітей у дитячий садок, бо це принижувало твою чоловічу гідність. Ти думаєш, що ти створював їй спокійні умови для праці, коли подав до суду за дітей? Ех, ти, вчений йолоп! А ще задавався, що Фіона — твій твір! Вона — твір великої епохи, а не твій.

Я з соромом іду додому, думаючи про те, як це я, зразу зрозумівши, що в Фіони повинна бути велика життєва доля, — як це я так оскандалився?

Підходжу до дому, дивлюсь, — під'їжджає до парадного автомобіль, а з нього виходить уся моя сім'я: Фіона, Беатріче, Електра. Невже до мене в гості?

Ну, ні, тепер вони вже нікуди більш від мене не поїдуть!

Київ, 1938 р.

Петро Дорошко РІДНА СТОРОНА

ліричний цикл

* * *

Добрий ранок рідна сторона!
За хмари сонце вирина,
Воріділі сиві тумани
Викидають вранішні лани,
Трав на стежку падає роса,
Сонце встало — і яка ж краса!
Добрий ранок, рідна сторона!
Ще до сонця з ранньої пори
На ланах гуркочуть трактори,
За ними по масній ріллі
Гордовито, наче королі,
Ідуть по чорній борозні граки.
Віспіша рибалка до ріки.

Легко дихать, тепло на душі...
В чорнозем вгрузають лемеші
І парує свіжа борозна, —
Добрий ранок, рідна сторона!
Розпливлися сиві тумани.
В теплім вітрі подихи весни.
Срібні роси впали на стежки,
А в ріллю, добірні та важкі,
Впали зерна — виростуть буйні
Урожаї в рідній стороні.
Дишуть силою масні лани,
Люди йдуть — землі хазяїни;
На обличчях у людей весна, —
Добрий ранок, рідна сторона!

ПІСЛЯ ДОЩУ

Дощ пройшов. Мутна вода стікає
По лісі — рівчаком.
Вістрокрила пташка — ластівка
Пролетіла над ставком.

Взяла земельки грудочку
В слід від копита
В червоному нагрудничку
Під причілок заліта.

А в саду поміж черешнями
На доріжках — пелюстки;
Закружляли над скворешнями
Заклопотані шпаки.

Під розложистою грушею
Розмаїтий птаства хор.
На дорогу росу зтрушує
Срібнолистий осокор.

Небо в відблисках люстринових,
Комашні летять рої.
У густих кущах жасмінових
Заснівали солов'ї.

ТИСЯЧОЛІТНІЙ ДУБ

Колись на цій галявині розкішний
Стояв тисячолітній дуб. Довкола
Росли куші, стелились трави пишні,
А далі — рівнина піщана, гола.

Ми, пастухи, на вогнища торішні
Дубовий лист згортали і додолу
Лягали спати. Мовкли співи ніжні
І пахла папороть, і пахли смоли.

Не шелестить різьбляним листям нині
Тисячолітній дуб. Та на рівнині
Вже молоді дуби підводять чола.

Заходить сонце. Простяглися тіні
І голосніше заспіви пташині,
І ще міцніше пахнуть свіжі смоли.

БАЯНІСТ

Стрепенувся разом
Осокорів лист,
Ізза перелазу
Вийшов баяніст.

Вийшов та під вітами
Розтягнув баян.
Скільки в соковитому
Голосі буянь!

Ізза саду, з вулиці,
Може зза ріки,
Зразу відгукнулися
Голоси дзвінкі.

Звуками заповнена
Темінь чарівна.
Легідним відгомоном
Стелеться луна.

І від задоволення,
Від всієї душі
Осокор з тополею
У танок пішли.

1939 рік